

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában. Sajtótörténeti irodalmunkban rámutattak már arra, hogy PÁNCZÉL DÁNIEL egy 1793-ban megjelent cikkében hosszasan foglalkozott az újságírással és az újságírói hivatással kapcsolatos kérdésekkel.¹ Ámde már PÁNCZÉL előtt is többen felvetettek ilyesfajta kérdéseket, sőt azt kell mondanunk, hogy PÁNCZÉL nézetei — az erősödő nemesi kompromisszumot tükrözve — már visszaesést is jelentettek a korábbi haladóbb véleményekkel szemben. PÁNCZÉL Dániel e cikkében² ugyanis míg egyrészt védelmébe igyekszik venni az újságíróknak a kor köztudatában nem túl sokra értékelt becsületét³ („a tudósok Litteratus Harlekineknek tartják őket, a világ nagygyai keveset gondolnak velek, az olvasók hazugoknak nevezik, az asszonyok pedig egy Friszért egy ujság írónál gyakran nagyobbra betsüllenek”), másrészt azonban, az újságírói munka nehézségeire hivatkozva, maga is felmentést ad az újságírónak arra nézve, „ha hazudik is egyet-egyet.” Mert „... mit is tehetne egyebet? Ő tsak azt írja-meg, amit mások beszéllenek és gondolnak — ő Evangéliumot nem ír...”. „... Egyik olvasója Patrióta, a más Respublicanus, a harmadik Monárchista, a negyedik Indifferentista, az ötödik confusionista, és midőn az ujságot olvassa, mindenik a maga gondolatja szerént káromkodik. Hazugnak, mindennek neveztetik a szegény ujság író.” Pedig: „ők az olvasóknak idő töltést szereznek — egyenes sinór mérték mellett hordozzák a gondolatokat, az időt, akinek hoszszú, rövidittik, s olykor-olykor az igazat nyersen ki-mondják...” Látni fogjuk, hogy e vélemény, amely felmentést ad az újságírónak az alól az alapvető erkölcsi kötelesség alól, hogy mindig csak az igazat írja, s amely az újságírással egyéb célt nem kíván szolgálni, mint az olvasók időtöltését — és az igazság kimondását csak „olykor-olykor” tekinti feladatának — mennyire megalkuvást jelentett a korábbi hazai újságírói célkitűzésekkel és nézetekkel szemben.

Már a magyar nyelvű újságírás kezdetén, RÁT Mátyás, a *Magyar Hirmondó* szerkesztője szükségét érezte annak, hogy még hírei csoportosításával is szétválassza a kétségtelenül igaznak tartott híreket a kétes eredetűektől: — mint ismeretes — lapjában gyakran ilyen fejezetek voltak: *Hiteles — Bizonytalan — Költött dolgok*. Az első magyar nyelvű újság szerkesztője azt is hangsúlyozta, hogy lapja hírszolgálatával kapcsolatban a hitelességnek kiemelkedő szerepet szán: még a gyorsaságnak is elébelyezi. Az igazságra és a hitelességre való törekvése terén RÁT csak annyi megalkuvással élt, amennyit — főleg a II. JÓZSEF enyhítő cenzúra-rendelete előtti — politikai viszonyok éppen szükségessé tettek. Már a lap indulásakor hangsúlyozta: „Azonn se csudálkozzék senki, ha ezt, vagy amazt, vagyis a maga tudósítását a Magyar Hirmondónak leveleiben fel nem találndja. Mert nem lehet, nem tanácsos, nem illő, nem is szabad

¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. 1. köt. Bp. 1954. 29. l.

² *Bécsi Magyar Merkurius*. 1793. ápr. 29. 2. sz. 17—21. l.

³ 1785-ben pl. Brassó város tanácsa azért, mert a *Siebenbürger Zeitung* egyik cikkírója bírálta a tanácsot, az újságírókat „kenyérért inaskodó firkászok”-nak és „haszontalanok”-nak nevezte. Ld. JAKAB Elek: *Az erdélyi hírlap-irodalom története 1848-ig*. Bp. 1882.

mindent kimondani, nemhogy írásban hírlelni.”⁴ Tehát RÁr Máttyás — miként a későbbiek során ezt még más írástudóval kapcsolatban is látni fogjuk — csupán az igazság elhallgatásáig, de nem annak megmásításáig hajlandó elmenni a kor viszonyainak kényszerítő hatására.

Az újságírásnak ezek az alapvető etikai kérdései a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, amikor időszakai sajtónk mennyiségileg és színvonal szempontjából egyaránt jelentős előrehaladást ért el, egyre többször hangot kaptak. A tekintélyes pesti német nyelvű újság, a *Neuer Kurier aus Ungarn* 1789. július 7-i számában például a következő cikket olvashatjuk e tárgygal kapcsolatban:

„Betrachtungen über das Zeitungswesen.

Der Zeitungsschreiber erste Pflicht ist, unpartheiisch zu sein. Sie sind Aufsammler der täglichen Zeitgeschichte, Vorarbeiter der künftigen Geschichtschreiber. So sträflich es von ihnen ist, vorsezlich Unwahrheiten in ihre Blätter aufzunehmen, eben so verächtlich ist es an ihnen, wenn sie partheiisch sind. Als allgemeine Weltbürger, haben sie, wenn sie schreiben, kein Vaterland, sollen sie keines haben, sollen keinen Hang, keine Vorliebe gegen diese oder jene Nation hegen, und dennoch blickt aus vielen, vorzüglich deutschen Zeitungen eine Partheilichkeit hervor, die wirklich tadelnswerth ist. Ein unbefangener Leser vergleiche die Berichte von Schweden und Russland, jene von Gefechten zwischen Türken und Oestreichern in vielen solchen Blättern, er wird Verkleinerung der Russen und der Oestreicher bemerken können. Bei dem kleinsten Scharmüzel wird die Tapferkeit der Schweden hoch angerühmt, jene der Russen nur obernhin erwähnt werden. Bei Berichten von Oestereich wird das tadelhafte ausführlich erzählt, das lobenswerthe kaum erwähnt werden. Schon in den Kriegen zwischen Preussen und Oestereich konnte das nemliche bemerkt werden. Was mag die Absicht dieser Schreiber sein? Glauben sie den anerkannten Ruhm von Heldenmuth zweier der ersten Nationen von Europa verdunkeln zu können?”⁵

A pesti német polgárság lapjában az újságírásról kifejtett elvek érdekes módon bukkannak fel ezekben az években a korszak magyar nyelvű újságjaiban: részben ismétlik őket, de — pártállásuknak megfelelően — módosítanak és változtatnak is rajtuk. Jellemző például, hogy a jozefinista SZACSVAY csaknem szó szerint magáévá teszi az újságírásról írott cikkében az idézett német lapnak azt a véleményét, hogy az újságírónak úgy kell írnia, mintha sem nemzete, sem hazája nem volna. A *Magyar Kurir* 1791 november 1-i (86.) számában ugyanis egy önmagának feltett kérdésre — hogy i. mi az újságíró? — így válaszol:

„... egy olyan kalmár, ki portékáját úgy adja, amint van; t. i. megírja a dolgot úgy, amint hallotta, látta, olvasta és másoktól értette; a hízelkedő család színek politikájába nem megyen, hogy azokat a természeti szemek előtt, csömör színekre mázolvá árulja, hanem az ártatlanság köntösében küld mindent a közönség elébe, mintha sem vallása, sem atya és atyjafia, sem nemzete és hazája nem volna. Szóval az újságírónak oly kétszínűség, megrögzött előítélet és részrehajlás nélkül valónak kell lenni, aki csak az igazságot szólja és követi. A porban csúszó, mászó, soklábú állatok országában azonban olyan hízelkedve sunnyogó és a grátiához térden állva kapkodó újságmázoló is találatnak, kiknek minden leveleik aranyhalat fogni kívánó horog. De mi a mi mester-ségünk szerint úgy adjuk, amint vesszük.”⁶

⁴ *Magyar Hirmondó*. 1780. Előre való tudakozódás.

⁵ *Neuer Kurier aus Ungarn*. 1789. júl. 7.

⁶ *Magyar Kurir*. 1791. nov. 1. 86. sz. 1371—1372. l. — SZACSVAY egyébként már 1785-ben, mint a pozsonyi *Magyar Hirmondó* szerkesztője is ezt írta magáról: „... Nem olyan ember az [ti. az újság szerkesztője], kinek igaz Hiten kívül Attya, Anyya, vagy Vallása — volna...” (*Magyar Hirmondó*, 1785. jún. 18. 374. l.)

SZACSVAY e véleménye nem csak azért érdekes, mert részben megegyezik a pesti német újság világpolgári felfogásával, hanem elsősorban azért a határozott újságírói programért, amely az újságíró legfőbb kötelességének az igazság előítélet és részrehajlás nélküli szolgálatát tartja. Ennek érdekében hirdeti a nemzeti, vallási és családi elfogultságoktól való mentességet, de ezt szolgálja — és itt megy túl a német újság szempontjain — az az éles megfogalmazása is, amellyel a hízkeldő, csúszó-mászó és a grátiák után térden állva kapkodó újságírói (ő csak újságmázolóknak nevezi!) magatartást ostorozza, megelőzve ezzel BATSÁNYIT, aki egy évvel később szintén szóvá teszi ezt.

SZACSVAY nézetei az újságírásról egyenesen adódnak politikai hovatartozásából. Jozefinista aufklárizmusához közelállónak érezhette az újságírás terén az igazság szolgálatát kozmopolita eszközökkel is. Jozefinista-polgári világnézetéből adódik az az éles hang is a hízkeledés, csúszás-mászás ellen, amelyet kétségtelenül a rendi, feudális viszonyokra építő és éppen azért az egyes főnemesi pártfogók, mecénások jóindulatát kereső újságírókra, írókra vonatkoztatott. Ekkor még BATSÁNYI és a felvilágosodás hívei közül mások is úgy látták, hogy a nemesi reformizmus mozgalmát meg lehet nyerni a haladó eszméknek, nemsokára azonban már BATSÁNYINAK is le kellett vonnia a tanulságokat, melyek közül — mint látni fogjuk — lesz olyan is, ami SZACSVAYRA fog emlékeztetni.

A fenti véleményektől sok szempontból eltér a másik bécsi magyar újság, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*⁷ szerkesztőinek az újságírásról alkotott véleménye. Az eltérést érthetővé teszi az a körülmény, hogy GÖRÖG Demeter és KERÉKES Sámuel újságja politikailag eltérő irányt képviselt SZACSVAY *Magyar Kurirjával* szemben. Míg ő — mint láttuk — felvilágosult-jozefinista volt, GÖRÖGÉK a nemesi reformizmus mozgalomához álltak közelebb. Ez az újságírásról alkotott véleményükön is tükröződik. Igaz, hogy az alapvető kérdésben: az igazság szolgálatában egyetértenek. GÖRÖGÉK is azt írják magukról, amit a pesti német újság kívánt meg az újságíróktól: úgy akartak írni, hogy a történetírók számára igazi kútfő lehessen az újságuk.⁸ Patriotizmusukkal azonban nem volt összeegyeztethető a német lap és SZACSVAY által hirdetett kozmopolita felfogás: nem vállalhatták azt, hogy úgy írjanak, mintha sem nemzetük, sem hazájuk nem lenne. Pártosságukkal, amellyel az általuk helyesen felismert gyarmati helyzet következtében elmaradt magyarságot akarták szolgálni, nem tartották ellentétnek az igazságra és a hitelességre való törekvéseket sem. Sőt, a „pártatlanság” jelszava mögé rejtőző közönyös és állásfoglalás nélküli, referáló lapokkal ellentétben⁹ — különösen, ami a nemzeti nyelv és irodalom művelésének, valamint a felvilágosodás világnézetének a kérdéseit illette — gyakran szenvedélyes hangú cikkekkel találkozunk. 1792 elején pl. így fogalmazzák meg programjukat: „Már akár mint forogjon Európa állapota, sőt a Földnek több részei is: mi igyekezünk azt Hirmondónkban hitelesen lerajzolni, és ezen kívül mindent elkövetni, ami által a Magyar Litteraturát előmozdíthatjuk; Nemzetünkél a szükséges tudományokat gyarapíthatjuk és ekképpen Hazánknak dicsőségét és javát eszközölhetjük; érd. Olvasóinknak is hasznokra és múltatlanságokra szolgálhatunk.”¹⁰ Arra nézve, hogy ők újságukkal nem pusztán az olvasók időtöltését akarták szolgálni, miként PÁNCZÉL, ezúttal nem a saját, hanem egyik olva-

⁷ A lap címe 1792-től *Magyar Hirmondó* lett.

⁸ Hogy ezt valóban sikerült megvalósítaniuk, bizonyítja az a kutatás, amelyet JÁSZAI Rezső folytatott (*A francia forradalom első másfél évtizedéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása*. Szegedi Kegyesrendi Főgymn. Ért. 1896—97. 28. l.). Eszerint GÖRÖGÉKNEK a forradalommal kapcsolatos hírei valóban megegyeztek a történelmi eseményekkel.

⁹ Különösen a német nyelvű hírlapjaink voltak ilyenek; SZACSVAY *Magyar Kurirja*, noha maga azt írta, hogy a híreket „úgy adja, ahogy veszi” (ami lényegében a régi „relata refero”-nak megfelelő jelszó), mégsem volt egyszerűen referáló jellegű, mert újságírói egyénisége és felvilágosult világnézete színessé, állásfoglalóvá tette.

¹⁰ *Magyar Hirmondó*. 1792. jan. 3. Bézvetés.

sójuk véleményét idézzük: amiből az is kitűnik, hogy a korszak újságolvasó közönsége azt a típusú újságot igényelte inkább, amelyik hírszolgálatával — a felvilágosodás. utilitarizmusának megfelelően — valamilyen hasznot is hajt, és amelyik leleplezi a visszaéléseket és a hibákat. A *Magyar Hirmondó* 1792. szept. 28-i számában a következő levelet olvashatjuk:

„Magyarországból. Egy kiváltképpen való hasznok az az úgy nevezett újságoknak, hogy azok által sok hasznos dolgok, a legtermészetesebb módon, rövid idő alatt elterjesztetnek, valamint ellenben, számtalan hibáknak s visszaéléseknek szerencsésen elejek vétetik: és ugyan ezért tartanak is nagy becsben minden okos nemzeteknél. a jól készült újságok.” Majd előad „egy botránkozató történet”-et a végett, hogy annak közlése következtében a leírt vakbuzgóság és vallási türelmetlenség „kiirtódhasson kedves Hazánkból.”¹¹

A bécsi *Magyar Hirmondó*nak az igazsághoz fűződő viszonyára vonatkozóan szintén egy olvasó levelét idézzük 1792-ből:

„... Különös örömmel teltem el, megvallom, midőn a Magyar Hirmondónak első darabját megtekintettem, mert szemembetűne legottan annak a címje, láttam miként fognak kezét asszonyi formában a Hír (Fama) és az Igazmondóság. Mindjárt úgy itéltem, hogy valamint a Hadi és Más Nevezetes Történeteknek más egyéb jeles tulajdonságai között egy kiváltképpen való volt, a hazugság-írásnak eltávoztatása: úgy a Magyar Hirmondót is az igazmondás fogja kiváltképpenvaló módon cimerezni. Hitessék is el a Magyar Hirmondó szerzői magokkal, hogy nőttön nő a két Magyar Hazában is az izlés és napról napra nagyobb kedvet talál a gyönyörködtető s hasznos móddal előadott igazság, mint az imitt amott szedett mende mondák, bár ha furesáknak tessenek is azok első tekintettel, vagy az újságon mód nélkül kapó indulatot legeltessék is.”¹²

E nyilatkozat nemcsak azt bizonyítja, hogy Görögék lapját a kortársak igazmondónak tartották, hanem azt is, hogy az ilyenfajta lap iránti igény megvolt. E levél arra is fényt vet, hogy a kilencvenes évek elején a magyar értelmiség és köznemesség körében már nemcsak a világban való tájékozódásukat hiedelmekre, mende-mondákra, pletykákra építő, Pontyi-szerű alakok voltak — akiknek a típusát BESSENYEI mintázta meg másfél évtizeddel azelőtt —, hanem olyanok is, akik „az imitt-amott szedett mende-mondák” helyett a „gyönyörködtető és hasznos móddal előadott Igazság”-ra tartottak igényt.

Az igazság és az újságírás viszonyának a kérdése ezekben az években érthető módon foglalkoztatta a kor újságíróit és olvasóit egyaránt. A francia forradalomnak, valamint több más európai országnak a polgári sajtószabadság terén elért eredményei voltak ösztönzői a kérdés felvetőinek, valamint a hazai politikai reformmozgalmak. E politikai eseményekben gazdag évek légköre tette aktuálissá nálunk is a kérdést, amely egyébként nem volt új: egyidős magával a hírlapirodalommal.¹³

1791-ben a budai latin újságban is találkozunk olyan írással, amely a fenti kérdésekkel kapcsolatos. Az *Ephemerides Budenses* egyik névtelen levélírója az április 5-i számban hosszabban foglalkozik e problémákkal, és ROUSSEAU-ra hivatkozva — a fentiekhez hasonló megállapításokra jut:

¹¹ *Magyar Hirmondó*. 1792. szept. 28. II. 477. I.

¹² *Magyar Hirmondó*. 1792. júl. 27. II. 147. I.

¹³ Jellemző pl. ahogy RENAUDOT nyilatkozott ezzel kapcsolatban: „L'histoire est le récit des choses advenues; la Gazette, seulement le bruit qui en court. La première est tenue de dire toujours la vérité. La seconde fait assez si elle empêche de mentir.” Idézi WEILL, G.: *Le journal*. Paris, 1934. 30. l. — Egyébként érdekes és a magyar sajtótörténetének feltárása szempontjából igen szükséges feladat lenne az e tanulmányban is felhasznált sajtóval kapcsolatos magyarországi vélekedéseknek a külföldi, elsősorban a német és francia forrásaira rámutatni. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a különböző újságjainkban visszatérő és gyakran ismétlődő nézetek — legalábbis részben — visszavezethetők az európai felvilágosult sajtóval kapcsolatos felfogásokra.

„... Nosti perbene non ambigo officii Tui, qua Ephemeridum scriptoris partes omnes, nosti dignitatem, nosti cardinales virtutes, praecipuumque scopum Ephemeridum scriptoris in eo potissimum consistere oportere, ut pervideat Ephemeridum scriptorem basim pro Historia rerum aevo suo gestarum venturae aetati consignanda ponere, se gentium persaepe opiniones in suam pertrahere sententiam, a qua tamen commoda, salusque tot millium dependent; ac proin veri sit amans, nullis praeiudiciis innutritus, partium studium fugiat, Patriae amor, Religionis vinculum, si vera referenda sunt, exulent, nulla Patria, nulla Religione se natum autumet, atque adeo toti se vivere mundo credat, illecebras auri aversetur, non succumbat minis, calamum et respondendo, et resistendo idoneum nunquam tamen inverecundam, aut laesivam dicacitatem evagentem adhibeat, noverit scripta sua non Pasquini esse tabulam, ad quam famosi adpingi possint libelli, denique semper intonet memoriae eius symbolo Maximi post homines natos Philosophi Iacobi Rousseau: Vitam impendere vero: hanc impavidam ocepti oneris sequuturus normam nihil tametsi moveantur Acheronta, metuendum habebit; his principiis instructam esse oportet, ut integer dignusque sit, qui Acta sui temporis ad seros Nepotes transcribat. Denique illius ne immemor sit, ut errorum, qui aut sua, aut alterius culpa irrepsero, Lectores commonefacere fatagat...”¹⁴

E nézetek — csakúgy mint az eddig ismertetett vélemények — az árnyalati különbségek ellenére is megegyeznek abban az alapvető tételben, hogy az újságírónak az igazságtól nem szabad eltérnie. Az indokolásokból azonban — amelyek legtöbbször arra hivatkoztak, hogy az újságnak, mint történeti forrásnak főleg az utókor, a „késői unokák” helyes tájékoztatása szempontjából van szüksége elsősorban hitelességre — hiányzott egy szempont: a kortársakkal szembeni felelősség kérdése. Az újság jellegéből folyó társadalmi felelősség kérdésére mutat rá 1792-ben BATSÁNYI János, akinek a *Magyar Museum* utolsó kötetében az újságírás kérdéseivel foglalkozó cikke már csak ezért is kiemelkedik a kor többi hasonló megnyilatkozásai közül.

BATSÁNYI maga is szerkesztő volt, igaz, nem hírlapot, hanem irodalmi folyóiratot szerkesztett. Hogy mégis foglalkozott az újságírással kapcsolatos kérdésekkel is, azt azzal az érdeklődéssel magyarázhatjuk, amelyet BATSÁNYI a korabeli aktualitásokkal kapcsolatban tanúsított. Az időszerű események iránti érdeklődését főleg a hírlapok által elégitette ki: rendszeres olvasója volt, mégpedig nemcsak — miként eddig vélték — a *Moniteur*nek, hanem — amint erre máshol rámutattunk — Görögék bécsi *Magyar Hirmondójának*, amely a nemesi reformizmusból elinduló BATSÁNYIHOZ politikailag ekkor a legközelebb állt.¹⁵ Így jobban érthető, hogy BATSÁNYI a *Magyar Museum* 1792. évfolyamában egy teljes cikket szentelt az újságírásnak, *Vélekedés és javallás* címmel.

Mindjárt előljáróban rátér annak hangsúlyozására, hogy az újságírók milyen nagy felelősséggel tartoznak a kortársaknak, a népnek: „Az Ujság-írók általlyában véve, a Népek majd minden más Írók között leg-többet használhatnának. Mivel-hogy ők leg-több-féle emberektől, leg-figyelmetesebben, leg-gyakrabban, sőt minden-nap olvastatnak. De ellenben ugyanazért leg-többet — árthatnak is Annyival szorgalmasabb vigyázással kellene tehát igyekezniük, hogy az Igazsághoz mennél közelebb járhasanak, — leg-alább, hogy attól szántt-szándékkal el ne távozzanak.” Majd RAYNAL-ra, a felvilágosult francia íróra hivatkozik, sőt idézi őt: „Az Igazságnak felséges képe, úgy mond Raynál, mindenkor előttem vólt. Oh szentséges Igazság! Te valál egyedül, akit tiszteltem. Hogyha lesznek munkámnak még Olvasóji a jövő százakban; tehát azt akarom, hogy látván, mennyire ki-fejtettem én magamat minden pártos indulatokból és elő-ítéletekből, ne tudgyák a tartományt, mellyben születtem; ne tudgyák mi-némü

¹⁴ *Ephemerides Budenses*. 1791. ápr. 5.

¹⁵ KÓKAY György: *Batsányi és a magyar újságírás kezdetei*. Irod. tört. Közl. 1962. 705—719. 1.

Igazgatás alatt éltem, milyen hivatalokat viseltem, mitsoda hitet vallottam: azt akarom, hogy mindnyájan polgár-társoknak, baráttyoknak tartsanak.” E gondolatok lényegében megegyeznek azokkal a fent idézett hazai újságírói véleményekkel, amelyek az igazság hirdetéséhez hasonlóképpen pártatlanságot, születési, társadalmi és vallási előítéletektől való mentességet kívánt a hírlapíróktól.

BATSÁNYI cikkének következő részéből kitérnek, hogy e sorok írására a költőt valamilyen hazai újságírónk magatartása készítette, de az illető újságíró neve homályban marad: „Igy kellene minden Történet-írónak gondolkodni; ehhez kellene magokat minden Hir-közlőknek tartani. Erre a gondolkodásra Raynált maga a józan Ész, a Böltségség tanította. Kevesen találkoznak az olvasottabb s gondolkodóbb emberek között, kik ebben ő-vele meg ne egyeznének; kik ezt helyesnek, kövételre méltónak ne találnák. Miért vagynak tehát még-is olly kevés számmal, akik történet dolgokat s híreket irván, e nagy embernek példáját követni akarnák? — Nem szándékom, hogy valakit érdekellyek; elhallgatom igaz okait.” A következőkből azonban megtudjuk, hogy BATSÁNYI az illető újságíróban az *igazság* szolgálatának a megtagadását hibáztatja. Érdekes, hogy ennek okai között — SZACSVAY idézett véleményével szinte szó szerint megegyezően — ő is főképp a „hizelkedésre, és csúszás-mászás”-ra hivatkozik. De a cikk befejező részéből az is kitérnek: BATSÁNYI tisztában volt a lehetőségekkel és a politikai helyzettel.¹⁶ Taktikai szempontból csak annyi kompromisszumot enged meg az újságírók számára, hogy amiről nem lehet írni, arról hallgassanak: „Tudom, melly sok akadállyal kell küszködni, kivált a mi Országunkban, még azoknak-is, kik külömben a hizelkedést, tsúszást-mászást, s egyéb afféle alatsonkodást lelkekből útállyák. Én azonban, ki e tárgyról gyakran gondolkodtam, tsekély eszem szerint azt itélném: hogy addig-is, mig majd a Nemzet és Király ez iránt rendelne, s e részben Anglia, Svétzia, s több más Országoknak boldog állapottyát mi-is elérhetnök, talán leg-jobb lenne: ottan s arról, ahol s amiről nyilván, egyenesen irnunk és szállanunk, egy vagy más, helyes vagy helytelen okból s tekintetből nem lehet, nem akarunk, avagy nem hátorkodunk; az illyen esetekben, mondom, leg-jobb vólna: hallgatnunk. Mert az Igazságot tudva s szánt-szándékkal meg-sérteni, tulajdon-képpen annyit téssen, mint magát az Istenséget káromlani.

Eggy-általlyában: az igaz-lelkü, betsületes-szivü embernek meg-tilthattyák ugyan (ha azok, akik hatalommal bírnak, ezzel szabad kéjek szerint élni akarnak;) hogy e' vagy ama kedvetlen igazságot *ne írja*, közönségsé *ne tegye*; de semminémü emberi hatalom nem kényszeritheti őtet arra, hogy ezt vagy amazt *írja*, hirlelleje.”¹⁷

BATSÁNYI e cikke nemzeti nyelvü időszi sajtónk fennállásának első másfél évtizede alatt, az újságírói hivatás kérdéseivel kapcsolatos vélemények közül a leg-magasabb csúcsot jelentette. Amikor ezt írta, a reakció erői a HABSBURGokkal megalukvó nemesség támogatásával egyre erősebb támadásokat készítettek elő a haladás hívei ellen. I. FERENC fokozatosan kiépülő rendőrállama gondoskodott a polgári sajtószabadság felé vezető úton még csak az első, bizonytalan, kezdő lépéseket megtevő magyar sajtó gúzsakötéséről, illetve az uralkodóház szolgálatába való állításáról. Az egymást követő cenzúra-rendeletek elfojtottak minden szabadabb vélemény-nyilvánítást, és még jó volt, ha a becsületes újságírók számára megmaradhatott a BATSÁNYI által ajánlott lehetőség: a hallgatás bölcsessége. A HABSBURGOK ugyanis már ekkor tettek olyan lépéseket, melyekkel megkísérelték a sajtót saját céljaik szolgálatába állítani. Bár ez teljes mértékben csak METTERNICHNEK sikerült, de már 1792 körül is akadtak olyan újságírók, akik — szakítva elődeik felvilágosult és nemzeti irányú célkitűzéseivel és hagyományaival — újságírói pennájukkal nem kívántak magasabb

¹⁶ Magyar Museum. 1792. 126—127. I.

¹⁷ Magyar Museum. 1792. 418—422. I.

célokat szolgálni, és nyíltan kimondták, hogy az újságírónak hazudni is szabad. Azzal az indokolással, hogy olvasóik — politikai felfogásuknak megfelelően — úgyis sokféleképpen értelmezik az igazság fogalmát, eleve le is mondtak annak szolgálatáról. E véleményt képviselte PÁNCZÉL Dániel, akinek 1793-ban kifejtett nézetei elődei, de különösen BATSÁNYI után nagy zuhanást jelentettek az újságírói hivatástudatnak első hírlapíróink körében megtalálható magaslatairól.

KÓKAY GYÖRGY

Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II. KAZINCZY Ferencnek a Sárospataki Kollégiumi Könyvtár által megvásárolt gyűjteményéről szóló előző közlemény¹ elemezte a gyűjtemény metszetanyagát. A könyv-, illetve kéziratállomány vizsgálata személyiségéből újabb színeket láttat meg. Ennek nyomán úgy is áll előttünk mint „bibliográfus” és hungarica-gyűjtő. Az eddigiekhez viszonyítva már kevésbé jelentős az antiquitások iránti egyetemes érdeklődése. Hazafisága szempontjából sokat mond a „politikai íráskor gyűjteménye”, általános tájékozottságára nézve pedig a kurrens magyar irodalom termékeiből való kollekciója. Végül arra is figyelniünk kell, ami nincs képviselve bibliotékájában.

Kazinczy mint „bibliográfus”. Amikor gyűjteményét eladta, elküldte a Főiskolának a kor színvonalán álló módon elkészített katalógusát.² Ennek a katalógusnak valamint a könyvekben található bejegyzéseinek bibliográfiatörténeti jelentősége van: ahol tehette, kiegészítette a hiányos bibliográfiai adatokat tartalmazó műveket. Őt tehát a könyvek nemcsak mint önmagukban vett szellemi alkotások érdekelték — ezért nevezhetjük „bibliográfus”-nak —, hanem igyekezett kinyomozni anonim munkák szerzőjét, felderíteni az esetleges fordító kiletét, sőt figyelme kiterjedt a kiadás helyére, évére, a kiadó, illetve a nyomdász nevére is.

Kiegészített címléírásai megbízhatósága mellett három érv szól. a) A kiegészített címléírásokkal ellátott munkák mind KAZINCZY férfikorában jelentek meg, 1790 körül. Neki mint kortársnak, könnyű volt tájékozódnia. Levelezése, kapcsolatai helyzeti előnyét fokozták. b) Mégsem tudott a katalógusban nyilvántartott minden művel kapcsolatban minden hiányzó adat birtokába jutni. A kiegészítetlen címléírások viszont éppen a kiegészítettek hitelességét húzzák alá; pusztá feltevésekre nem támaszkodott. c) Katalógusát 1806-ban készítette el. BALLAGI Géza, PETRIK Géza, SZINNYEI József munkáin lemérve a katalógus kiegészítő adatait, azok kivétel nélkül pontosaknak bizonyulnak.

Az utóbbi évtizedek alatt legtöbb megállapítása elveszítette fehér foltot törő jellegét: részint a bibliográfiai kutatások más források alapján publikálták a vonatkozó hiányzó adatokat, részint HARSÁNYI István³ közölte a katalógus legfontosabb kiegészítéseit. Maradt azonban négy olyan bejegyzése, amely a magyar nemzeti retrospektív bibliográfiát tovább egészíti.

Az 1790. március 8-án, Lócsén tartott, *Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Judex Curiae Regiae Domine Colendissime, Gratosissime* feliratú 2° 2 levélnyi beszéd bibliográfiáinkban nem nyer említést.⁴ KAZINCZY írja mellé a szerző nevét: Carolus ZICHY,⁵ s ezzel ZICHY Károly önállóan megjelent műveinek számát ötre emel-

¹ Magy. Könyvszle. 1962. 78. évf. 2—3. sz. 203—205. 1.

² Címe: *Bibliotheca Antiquaria rerum Hungaricarum Francisci Kazinczy, Bibliotheca Collegii Reformat. Sárospatakiensis* illata. 1807. Helyr. sz. a Nagykönyvtárban Kt. 622. A továbbiakban: *catalogus*.

³ Magy. Könyvszle. 1916. U. F. 24. 1—2. füz. 127. 1. és 1939. 63. évf. 2. füz. 187—190. 1.

⁴ KAZINCZY könyvtárában még a következő, retrospektív bibliográfiáinkban nyilván nem tartott munkák találhatóak: CSAKY Emanuel: *Illustrissimi Domini Emmanuelis e Comitibus Csaky de Kerestszegh Dicitio ad Inclytos Status et Ordines, sub Generali Congregationae Die 28va Aprilis 1790. Leutschoviae Celebrata*. Leutschoviae, 1796,

hetjük. KAZINCZY feltehetően magától a szerzőtől tudta meg, hogy ez az anonim mű az övé, hiszen az országgyűlésekről személyesen ismerte,⁶ és a későbbiek folyamán is tájékozott volt nagyra értékelt munkássága felől.⁷

SZINNYEAI József derítette fel,⁸ hogy az *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum* c. 1792-ben megjelent mű szerzője HAJNÓCZY József. A könyv két impressumadatára a szerzőnek szintén HAJNÓCZYT feltüntető KAZINCZY derít fényt bejegyzésével: „Posonii, apud Weber.” Talán megkülönböztetésül írta még a cím alá: „Auctor eorundem die manu carnificis extinctus est.”⁹ Feltehetően azonos forrásból, a „reformátorok társaságának” valamelyik tagjától tudta meg az író nevét, valamint a megjelenés helyét és a kiadót. HAJNÓCZYVAL kapcsolatban aligha tévedhetet, mert különös figyelemmel kísérte; „az új idők Sokratesé”-t látta benne.¹⁰

HARSÁNYI ismertette a katalógusból, hogy a *Dissertatio Statistica de potestate exsequente Regis Angliae*. 1790. szerzője gr. TÖRÖK Lajos. KÓSA János újabb adattal is alátámasztotta TÖRÖK szerzőségét, és a könyvvel kapcsolatos problémákat végérvényesen tisztázta.¹¹ Egy adalék hiányzik még a teljességhez: az, hogy a szerző németül írta meg röpiratát, amely mind Kassán, mind Pesten latin nyelven jelent meg. A fordítást pedig nem maga végezte el. KAZINCZY bejegyzése szerint „Scripsit Germanice C. Ludov. Török, transposuit Prof. Histor. Zinner.” A számozatlan lapú *Conspectus* címlapjára pedig így ismételte meg: „Scripsit Germanice C. Lud. Török, convertit Prof. Zinner.”¹² ZINNER közreműködői munkája mellett ugyanazok a megkérdőjelezhetetlen érvek szólanak, mint TÖRÖK szerzősége mellett.

Friedrich TRENCK: *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz* (Buda, 1790, Akadémia ny. 15. l.) fordítóját is KAZINCZY katalógusából tudjuk meg: „Vertit Sam. Szabó Sáraí.”¹³ BALLAGI e munka kiadástörténetét vázolván megemlíti,¹⁴ hogy SÁRAY Sámuel fordításában közölte az *Orpheus* is 1790-ben, de nem ismeri az önálló nyomtatvány első magyar kiadásának fordítóját. KAZINCZY alapján mutathatunk rá: mindkét fordítás SÁRAY SZABÓ Sámuel munkája, jöllehet az *Orpheusban*¹⁵ az aláírás csak SÁRAY Sámuel, és a két szövegben eltérések mutatkoznak. Véleményét erősíti, hogy az *Orpheus* Kassán jelent meg abban az időben és KAZINCZY vehette a lapba, jól ismerte. Miért használta azonban SÁRAY SZABÓ Sámuel csak nemesi előnevét és keresztnévét? Valószínűleg a vers forradalmi tartalma miatt — egyik fordítója VERSEGHY is volt — háttérben akart maradni, félig rejtetten, elhagyva vezetéknevét. KAZINCZY viszont éppen a megkülönböztetés és a teljesség kedvéért írta be katalógusába a teljes nevet.

A hungarica-gyűjtő Kazinczy. Metszetgyűjteményéből kiolvasott tendenciája érvényesült magában a könyvanyagban is, bizonyos korlátozottsággal. A korlátot

Typis Michaelis Podhoránszky. 3 l. — 38 cm. — *Genethiacon primo genito serenissimo principi regio haereditaria Hungariae Bohemiae regi archi-duci Austriae etc. etc. Ferdinando Leopoldo Josepho Francisco* [kiegészítése: „Franc. II. filio) oblatum a Libera Regiagua Civitate Cassoviensi. [Kiegészítése: 1793.] [4] l. — 40 cm. — (KAZINCZY Dienes): [Váradolaszi. A Váradolasziban felállított Lazarethum Institutum leírása.] „Fel lévén már Istennek jóvoltából a' betegségekben 's egyéb nyomorúságokban szenvedő szegények' segedelmére intézett Lazarethum itten V. Olasziban állitva . . .” kezdetű, címlap nélküli röpirata. Várad, 1806, ny. n. [4] l. — 36 cm. — KULTSÁR István 'Pesten, 1806. május 1-én kelt „Arra intenek a' régi történetek, hogy Nemzetünk maga Fennmaradásáról gondoskodjék” kezdetű 1 leveles nyomtatványa. — *Planum Societatis Commercialis*. [Pozsony? 1802?] [5] l. — 33 cm. — VÁLYI András Pesten, 1798. február 7-én kelt „Nro 572 Tekintetes Nemes Vármegyé!” kezdetű nyomtatott beadványa. 4 l. — 35 cm.

⁶ Száma a Nagykönyvtárban: Kt. 1127/23.

⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. Közzéteszi VÁCZY János. 2. köt. Bp. 1891. 264. l.

⁸ *Uo.* 5. köt. Bp. 1894 180., 211. l. stb.

⁹ *Magyar írók élete és munkái*. IV. köt. Bp. 1896. 297. l.

¹⁰ *Catalogus*. 249. l.

¹¹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 2. köt. Bp. 1891. 588. l.

¹² *Irod. tört. Közl.* 1948. 56. évf. 45. kk.

¹³ KAZINCZY bejegyzései a Nagykönyvtár SS. 75/ab sz. könyveiben.

¹⁴ *Catalogus*. 239. l.

¹⁵ *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 492. l.

¹⁶ 1790. 2. köt. 14. l.

az jelenti, hogy érdeklődési köre középpontjában nem a magyar szerzők történelmi tárgyú művei állottak; azok egészen perifériális helyre szorultak. Figyelme sokkal inkább a külföldi írók Magyarországra vonatkozó munkáira összpontosult, különös tekintettel a török hódoltság korára. Az 1520-as évektől megjelent aprónyomtatványoktól — közöttük kiemelkednek a *Newe Zeitung*, *Extra Zeitung*, *Diarium*, *Extract-Schreiben* sorozatai — a fölióig, több száz hungaricának jutott így tulajdonába. A művek zöme a magyarországi harcokat tárja fel, de jelentős a kifejezetten Törökország történelmére vonatkozó irodalom is — benne természetesen bőven található hungarica-vonatkozású anyag. KAZINCZY könyvtára ebben a tekintetben olyan gazdag, hogy alapján a 150 év történelmét szinte hónapról-hónapra nyomon követhetjük. Különösen a törökök kiűztetését leíró sajtótermékek gyűjtésére helyezett hangsúlyt.

Könyvészeti tekintetben tehát KAZINCZYT APPONYI Sándor egyik elődjének tekinthetjük. A könyvanyag megoszlásából következő tartalmi érv mellett — több mint egyharmada hungarica — formai érvekkel is bizonyíthatjuk ezt. A nagyságrend szerint rendezett katalógusában, értékelési sorrendet felállítva, a hungaricák jelzett területére tartozó művek állanak részben az élen, részben közvetlenül TEMESVÁRI Pelbárt munkái után. Továbbá: könyvtárának darabjai német, latin és magyar nyelvűek. Kizárólag a hungaricák között találunk olasz, és kevés kivétellel csak itt francia nyelven írt könyveket, jelezve, mindkét irodalomban a hungaricákat tekintette a maga számára legfontosabbnak.

Hungaricákat feltáró bibliográfiáinkban néhány tucatnyi kivételével megtaláljuk az általa is gyűjtött egységeket. Az alábbiakban a bennük fel nem soroltak közül öt különböző típusú, XVI—XVII. századból való mű annotált címlírását adjuk:¹⁶

NEWE Zeitungen auss Mancherley Orten . . . Welche alle auss Warhafften Schreiben inn Truck verfertigt worden sein | Im Jar | 1592. H. ny. n. [15] l. — 20 cm. — Benne a harmadik híradás való „auss Venedig / Caschaw / vnd Raab / Souil den Türcken anbelangen thüt. Welches sich vom 24. vnd 27. May / auch vom 5. Juny dises 1592. Jars zugetragen.”

GROTENBECK, Reinoldus: Aussführlich Bedencken Oder Rathsschlag | Vber dem noch schwebenden Kriesswesen in Vngern. Wie dasselbe Reformiret vnd zu einer Bestendigkeit gebracht. Dargestalt auch dem Türcken allein aus dem Reich vnd der Kays : Mayes : etc. Königreichen vnd Erbländer | beharrlichen Widerstandt gethan | vnd eine stättige Gränitz Defension vorters dadurch vffgerichtet werden könne. Neben einem Special An oder Vberschlagt | Wie viel Volcks | Sommers vnd Winters dazu zu halten | Was dorauß gehen | vnd woher die Vnkosten vnd Anlagen dazu zunehmen sein möchte . . . H. n. 1598, ny. n. [44] l. — 20 cm. — A munka hungarica jellegét a magyarországi és erdélyi eseményekre való hivatkozások, valamint a helyzetfelmérésekből következő, a címbe jelzett gyakorlati tanácsok adják.

Vngarische und Siebenbürgische Kriegshändel vnd aussführliche Beschreibung | Was sich von dem Herbst dess nechst abgeloffenen 1601. jahrs | biss auff den Herbst dieses gegenwertigen 1602. Jahrs | zwischen dem Erbfeind Christlichen Namens dem Türcken / vnd dem Christen / so wol in ober als vnder Vngarn | Siebenbürgen, Wallachey . . . In Schlachten | Scharmützel | einnehmung der Länder | Stätt | Vestungen | vnd andern Sachen | von einem vnd andern theil | denselben Krieg belangend | gedenckwürdigs verlossen vnd begeben. Getruckt zu Lich / durch Conrad Nefen / im Jahr 1602. 48 [47] l., ill. — 20 cm. — A könyv egy év eseményeit a hónapok rendjében adja elő. Így olvasunk benne Kanizsa FERDINÁND trónörökös által való bevételéről, BASTA hadműveleteiről, Székesfehérvár ostromáról, BÁTHORI Zsigmond sikertelen kolozsvári rohamáról stb. Kitér

¹⁶ Minden fel nem sorolt könyvnek a leírása itt azért mellőzhető, mert ezek a könyvek a Nagykönyvtár birtokában vannak, s a Nagykönyvtár számottevő, a vonatkozó bibliográfiákban fel nem vett hungaricát őriz, főként a G—L és SS jelzésű tékaiban.

apróságokra is. Pl. 1601 októberét tárgyalva egyik fejezetcíme: „Ein junger Graf von Thurn von Türcken gefangen.”

WAGNER, Johann Christoph: *Delineatio Provinciarum Pannoniae Et Imperii Turcici In Oriente Eine Grundrichtige Beschreibung dess ganzen Aufgangs / sonderlich aber dess Hochlöblichen Königreichs Ungarn / und der ganzen Türckey / auch deren Völcker / welche selbigem Monarchen zinsssbar / als Mohren / Arabern und Tartarn / von ihren Proceduren / gegen die Christenheit / sonderlich in gegenwertigem Krieg / wie Mannlich aber sie durch die Christliche Waffen zurück getriben worden sind . . .* Augspurg, Gedruckt und verlegt / durch Jacob Koppmayer / Anno M.Dc.LXXXIV. 162. l., 44 t., ill. — 32 cm. — Az 1—28. lap Magyarországról, a 29—38. lap Erdélyről szól. Rövid, Magyarország és a magyarokat általában jellemző bevezetés után mintegy 120 várost sorol fel. Ebben a vonatkozásban régi, szűk szavú *Baedecker*nek is tekinthetnők. A török harcokkal kapcsolatban részletességre törekszik. A szöveg között Magyarország térképe és 19 magyar vár metszete található.

Extract-Schreiben auss Ober-Vngarn. Mit sich bringend : Wie Gen. Schultz den Teckely mit seiner völligen Parthey auss seinen Quartieren verjaget / vil nidergemacht / vnd guthe Beuthen / ingleichem abermahlen seine Cantzley bekommen haben. Sambt noch mehr anderer lesswürigen Neuigkeiten. H. n. [1685], ny. n. [4] l. — 20 cm. — Az első nagybetűkkel szedett lap számol be THÖKÖLY csatavesztéséről. Friss párizsi, genovai és az Elba déli vidékéről szóló hírek képezik még tartalmát.

Általános antiquitások Kazinczy könyvtárában. Könyvtárának régi könyvei között vannak olyan egységek, amelyek nemcsak kívül esnek a hungaricák területén, hanem konkrét gyűjtőkör sem állapítható meg velük kapcsolatban. A gyűjtőkör — maga a régiség és ami vele általában egybeesik: a ritkaság. Őt az önmagukban vett régi, ritka könyvek is vonzották. Tudatosan gyűjtötte azokat. Katalógusában ezért találjuk többször a szinte kalligrafikusan írt bejegyzést: „liber rarissimus.” (Pl. DOGLIONI, Giovanni Nicolo: *L'Vngeria . . . Venetia*, M.D.XCV. után.) Ezért kerülhetnek egymás mellé a különböző tudományágak: teológia (TEMESVÁRI Pelbárt minden munkáját megszerezte), matematika (PÜCHLER, Cristoph: *Eine kurtze vnd grundliche anlaytung zu dem rechten verstand Geometriae . . .* Getruckt zu Dilingen, durch Sebaldum Mayer. Anno Dni M.D. LXIII.), orvostudomány és botanika (CORDUS, Valerius: *Annotationes in Redicij Dioscordis Anazarbei de Medica materia libros V. longe quam ante hac sunt auulgatae . . .* M.D. LXI.) stb.

A régi könyvek közül egy, az 1468-i napfogyatkozást leíró kódexét tartotta talán leginkább becsben. Vele kapcsolatban, újabb könyvvásárlásáról beszámolva, a következőket írja TELEKI Sámuelnek: „A most általvettek közt nékem különösen kedvesek Pelbartus de Themeswarnak és Michael de Hungaria nevezetű barátunk XII. kötetből álló Munkájik: de semmi sincs olly kedves, mint eggy Mátyás Király idejebeli Msptum következő nevezet alatt: *Judiciu de Cometa que apparuit Anno dnj MoCCCC 68. vicesima scda die mensis septembris in civitate Hystropolitana alias posoniensis p Serenissimo principe et dno dno Mathia Dei gra Hwngariae Dalmaciae Croacie etc Rege composito.* Az alólírás a 11-dik az az utolsó lapon ez: *Eiusd Serenitatis tue fidelis seruator, Die 6 Octobris Martinus Archydiaconos Sigbiensis Ecclesie.*”¹⁷

Másik, többször említett kódexének és egyik ősnymotatványának címléírását a Nagykönyvtár kéziratára raktárkönyvéből adjuk:¹⁸ *Leonardus Aretinus in vitam. et mortem Attile regis Ungarie. — Codex chart. charact. goth. 4° 6. [= 12 l.] 21,5—15,3 cm. Inc. „Hunni qui et auares.” Expl. „Et sic est finis hystorie Attile.” Saec. XV. — Thomas Fremperger: Historia translationis Tunice Jesu Christi de Hungaria. 8° 4. Coloniae, 1474.*

¹⁷ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 22. köt. Bp. 1927. 139. l.

¹⁸ Mindhárom mű elveszett a második világháború folyamán.

A „*Politikai íráskönyvtára*.” A catalogus 31. lapjától kezdve a „libri in-folio” között két kötetben 91 darabból álló, külön kezelt, a fenti címmel ellátott gyűjteményt találunk. Részint nyomtatványok, részint KAZINCZY autográf másolatai. Tartalmuk nem egységes. Van benne pl. egy Pozsonyban, 1758. okt. 24-én kelt levél GRAS-SALOKOVICH-tól, XIII. GERGELY pápa bullája, vármegyei gyűléseken elhangzott orációk, egy etnai útleírás és az „angliai parlamentum”-ról szóló karcolat fordítása, a MARTINOVICS mozgalommal kapcsolatban kiadott *Sententiae tam inchoatae tabulae regiae iudiciariae* (Pestini, 1795) stb., rendszertelen összevisszaságban. Felületesen szemlélve akár egy mindent gondosan megőrző, egyetemes érdeklődésű ember „mindenes gyűjteményé”-nek tekinthetnők.

Miért adta azonban ilyen jellegű kollekciónak a fenti címet? Ha az egyes darabokat elemezzük, azt látjuk, zömmel valamilyen vonatkozásban a vármegyei, általánosítva a magyar politikai életből tárnak fel valamit, sőt a legtöbb a felvilágosodás jellegzetes terminológiájával a magyar szabadság, a megyei autonómia, a politikai, gazdasági, kulturális fejlődés ügyét szolgálta. Ilyen természetű iratokat is másolt le KAZINCZY — mert értékeiket felismerte. Ezért jellemző gyűjteményének ez a részlege hazafiségára.

Természetesen erőszakolt lenne minden egyes iratból azonos tartalmat kiolvasni. Vannak közöttük más természetűek és határesetek is.

A más természetűek között számottevőbb egységek általában a régi iratokról készült másolatai (pl. „*Armales Vladislai Heliae Balogh de Malonta ao. 1499 concessa*”) és a kifejezetten Abauj megye történetére vonatkozó okmányok. (Pl. „*Privilegium Leop. 1. super usu cera rubra Cottui Abaujvariensi concessu de Anno 1659*”). Érdekesség benne a babonák ellen írt két német újságcikk fordítása.

A határesetek közé tartozik VÁLYI Andrásnak a megyékhez intézett körlevele, amelyben az egyes helységekkel kapcsolatban nyolc kérdésre kér feleletet, hogy főművét befejezhesse. Azért határeset, mert részletesen olvashatunk benne a munka céljairól s közöttük a leghangsúlyozottabb: anyanyelven írt honismeret által a magyar kereskedelem fellendítése. Továbbá KULTSÁR István nyomtatott levele: benne a magyar nyelv művelése céljából alapított *Hazai Tudósítások* érdekében fordul címzetteihez stb.

Az egységek túlnyomó része azonban egyértelműen az említett gyűjtőkört tükrözi, legyenek egyes orációk vagy vármegyei feliratok. Miért másolta volna le különben — többek között — BEÖTHY János 1784. júli. 13-án tartott beszédét, ha nem appellációjáért: „Törvényünk és Szokásaink meg sértésével kivántatik tehát most az országtól az, hogy ezentúl mindenek Német Nyelven irattassanak” és az akkori „haladó lojalitás” megfogalmazásáért: „igyekezném Felső Urunk Parancsolatainak teljesítésén, a’ mennyiben szabadságainkkal, melyeket a törvény ad, meg edgyeznek”? Vagy másik idézet egy KOMÁROMY György tiszteletére mondott dictióból: a kormány „Törvényeink ’s Szabadságaink Szentsége fenn-tartására, Hazánk közönséges boldogságának elővitelére és az Igasságnak ki-szolgáltatására fel-szenteltetett Királyi Széknek egy része...”

A vármegyei feliratok közül miért csupán azokat gyűjtötte egybe, melyek valamilyen formában és vonatkozásban a nemzetvédelem jegyében születtek? Így Bihar megye 1790. február 4-én tartott gyűlése ismételt szembefordult II. JÓZSEF követelésével: „most-is sem Buza-sem Katona-adásra magokat a’ szegény adózó Nép részéről-is nem ajánlhatják...” Gömör vármegye 1793-ban a Helytartótanácsnál protestál a cenzúra bevezetése ellen, követeli a sajtószabadságot, amelynek eltörléséről szóló rendelet ellenkezik „1. magával a ki-tett tzéllal, 2. az Emberi és Polgári Jusokkal; ugy a’ Természettel-is; 3. az Irással, és a’ Keresztény Vallásnak tulajdonságával; 4. a’ Nemzetnek boldogíttatásával, ’s méltóságával; és továbbá 5. a’ pallérozott Népeknek gon-

dolkodásaival . . . Ezek felett 6. az ezen Levélben foglaltatott tilalmazás, rugójára tekintve gyanus, következésére nézve pedig mind foganatlan, mind veszedelmes." Szatmár megye 1794 tavaszára összehívott közgyűlésén a „Magyar Játék-Szin 'állandó meg-gyökere-sítésére" tesz konkrét javaslatot, remélve — írja a királynak és a Helytartótanácsnak — „Nagyságtok Kegyelmetek is a' Köz-Jónak, 's Nemzetünk dicsőségének szintén azon buzgó szeretetétől lelkesítettvén . . . semmit el nem fognak mulatni, valamivel ezen Nemzeti Jászó-Társaságnak, apolgotása, segítése, 's gyarapítása körül édes Hazájok Óltáránál, még a' háládatos késő Maradéknak is áldozhatnak . . ." Másik feliratban pedig tiltakoznak amiatt, hogy az egyetemet „Pestről más valamelly homályosabb helyre" áttelepítsék.

Az említett és a hozzájuk hasonló művek tucatjaiból kiolvashatjuk KAZINCZY hazafisága mélységét. Ez a vonal töretlen — első tisztségvállalásától 1806-ig gyűjtött politikai iratok vannak ebben a gyűjteményben —, bár inspektorsága idején kulturális téren mindenesetre a jozefinizmus mellé került. E gyűjtemény vizsgálatából arra lehet következtetnünk, hogy nem szabad jozefinizmusát hazafiságával szemben kiját-sanunk.

A kurrens sajtótermékek Kazinczy könyvtárában. Míg hungaricáival, általában régi könyveivel és politikai irataival kapcsolatban egy-egy speciális érdeklődési körére mutathattunk rá, addig a bibliotékájában levő XVIII. század végén, XIX. század elején megjelent művekkel kapcsolatban nem beszélhetünk semmilyen határozott gyűjtő-köréről. Fogalmazhatjuk így is: semmilyen aránytalanságról. Az irodalom egészen ellen-tétes területei vannak képviselve benne, úgy azonban, hogy sem az egyes szerzők, sem a munkák tartalma nem utalnak valamilyen belső egységre. KOVACHICH Márton György két műve mellett találjuk COMENIUS *Orbis Pictus*ának 1798-i kiadását, BLASKOVICS József *A' selyemtenyészésnek módjáról* . . . 1793-ban írt tanulmányát, *A' Sopronyi Magyar Társaság próba munkájának sengéjét* (Sopron, 1804), *A magyar nyelvnek a' Magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiu elmélkedéseket* (Bécs, 1790) éppúgy, mint halotti búcsúztató verseket, HATVANI István meséit, MÁRTON József *A' Magyar Lexiconnak szükséges voltát* . . . indokló munkáját (Pozsony, 1802), történelmi és földrajzi könyveket stb. Még a teológia területéről gyűjtött anyaga is összefüggéstelenségeket látta meg: egyaránt helyet kapnak benne protestáns és katolikus iratok; prédikációk, dogmatikák, polémiák, apológiák. Ezért mondhatjuk: KAZINCZY első eladott könyvtára a korabeli magyar irodalom egészének keresztmetszetét tükrözi. Mindenről tájékozódott — füg-getlenül attól, hogy feltehetően gyűjteményének nem minden egyes darabját vette, hanem ajándékba, esetleg kifejezetten tiszteletpéldányként is kapott belőlük. Viszont éppen, mert nem dominál sem a szépirodalom, sem valamilyen tudományág — legfeljebb többé vagy kevésbé vannak képviselve — nem gondolhatjuk: ajándékozói körének munkássága átfogta volna könyvtára kurrens anyagának körét. Sokkal indo-koltabb: KAZINCZY tudatosan gyűjtött mindent, hogy belássa kora magyar szellemi életét. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a XVIII. század végének, a XIX. század leg-elejének külföldi irodalma alig van képviselve könyvtárában. A kurrens literatúrából csak a magyart gyűjtötte — a jelzett szándékkal.

Ami könyvtárából hiányzik. Az eddigiek könyvtárának fényoldaláról szóltak. Vannak viszont szembeötlő és érthetetlen hiányosságai is. Négy nagy ürre mutatunk rá.

Eladott gyűjteményéből hiányzanak a filozófiai munkák. Sem az ó-, sem az újkori standard műveket nem találjuk meg benne. Tudjuk, tőle idegen maradt a felvilágosodás francia ága, de racionalista szupranaturalizmusa legalább Christian WOLFF és köre felől tájékozódhatott volna bölcséleti mélységekben —, ha fogékony lett volna az európai modern szellemi irányzatok tudatos megfogalmazásai iránt. Pedig távol állott az orto-doxiától.

Ugyanígy hiányzanak a görög-római klasszikusok, ilyen irányú magas műveltsége ellenére. Mindössze négy fordítás címe fordul elő a katalógusban s valószínűleg a fordítás kedvéért kerültek a gyűjteménybe. Ezek: *Cornelius Neposnak avagy Aenilius Probusnak Hires nevezetes hadi fejedelmeknek életéről és cselekedetükről irt könyve*. Ford. BALOG György. Kassa, 1746. *Cicerónak az embernek tisztéről és kötelességéről irt három könyvei*. Ford. KOVÁSZNAI Sándor. Pozsony, 1795. PINDARUS. Ford. FÁBCHICH József. Győr, 1804. *Az üdösb Kátó vagy M. T. Cicerónak beszélgetése az öregségről*. Magyarázta VIRÁG Benedek. Pest, 1803.

Nem találjuk annak sem nyomát, hogy a magyar szépirodalom termékeit különösebben gyűjtötte; csupán a „keresztmetszet” vonatkozó részlegének arányában vannak magyar szépirodalmi művei. Közülük is kevés állta ki az idő próbáját, illetve való irodalomtörténeti jelentőségű szerzőtől. VIRÁG Benedek négy műve, CSOKONAI *Diétai Magyar Muzsája* és „három éneke muzsikára szedve. Bécs. 1803”, valamint egy BESSENYEI kézirat (levele a ceglédi plébánushoz annak intolarentiája miatt) érdemel említést. Különösen az érthetetlen, hogy BESSENYEI írásaiban ennyire szegény, amikor feltétlenül nagyra értékelte: a Nagykönyvtár (is?) őrzi műveiről készített másolatait. Bár lehet, azok későbbi keletűek.

Végül: igen szűkös az RMK anyaga. A mintegy tucatnyi könyv is szinte kizárólag teológiai munka, mint pl. KÁLVIN *Institúciójában* SZENCZI MOLNÁR Albert által készített fordítása (1624), a *Tanachkozás, melyeket kellyen a' különböző vallások közül választani*. LESSIUSBól ford. VERESMARTI Mihály (Posonii, 1640), KECSKEMÉTI János 1643-ból való prédikációskötete. Ez annál érthetlenebb, mert általában a régiségek iránt — mint láttuk — fejlett érzékkel bírt. Annak is bizonyosságát adta, hogy a régi magyar könyvekben nyelvészeti értékeket is fedezett fel és kiadással, másolással, másoltatással menteni akarta azokat.¹⁹ Kaphatott pozitív indítást egykori iskolája könyvtárától is, ahol SZOMBATHY János a XVIII. század végén már szorgalmasan gyűjtötte a régi magyar nyomtatványokat.

Felmerül a kérdés: valóban hiányoztak e négy területről a könyvek, vagy, mert nélkülözhetetlennek tartotta azokat, nem vált meg tőlük? Levelezésében utalást sem találunk az utóbbi feltevésre: az eladással kapcsolatban a könyvtárát emlegette és annak a katalógusát készítette el. Továbbá a JANKOVICHnak eladott — jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött — második gyűjteményének profilja teljesen megegyezik az elsővel.²⁰ Mégis, ezt a kérdést a tisztázatlanok közé kell utalnunk.

BARCZA JÓZSEF

Arany János szerkesztői munkásságához. A *Magyar Könyvszemle* múlt évi első számában BISZTRAY Gyula ARANY János *Koszorújának* olvasóközönségéről közölt érdekes tanulmányt. Valóban ARANY folyóiratainak még az adatgyűjtési munkálatai sem zártak le, amint az alább következő adatok is bizonyítják:

A *Szépirodalmi Figyelő* (1860. nov. 7-től 1862. okt. 30-ig) után ARANY nemsokára új folyóirat szerkesztésének gondját vette vállaira. Így indult meg 1863 elején *Koszorú* című hetilapja „a szépirodalom s általános műveltség köréből”. Irodalmunknak mindmáig legigényesebben szerkesztett folyóiratát, a *Koszorút* ARANY a *Szépirodalmi Figyelő*-vel ellentétben, bővebbé, élénkebbé és változatosabbá tette. Erőfeszítése azonban hiábavalónak bizonyult, mert a hatvanas évek olvasóközönségének nem volt elég széles körű

¹⁹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. 22. köt. 231. kk.

²⁰ HARSÁNYI Eszter szíves közlése.

a műveltsége ilyen magas szellemi igényű organum fenntartásához. Ezért természetesnek mondható, hogy ARANYnak a *Koszorú* szerkesztése komoly anyagi gondokat okozott, mégis 1863. jan. 4-től megszakítás nélkül 1865. jún. 25-ig megjelent.

Az előfizetők hiánya már az első félév végén kezdett érezhetővé válni, ezért határozta el ARANY a folyóiratban előfizetési felhívást közzétenni. Ez 1863. június 4-én meg is történt. Az év végén szűkszavú felhívással ismét sürgetni kellett az előfizetőket. 1864 derekán azonban nemcsak előfizetési felhívással fordult olvasóközönsége felé, hanem személyes ismerősei és barátai körében előfizetők gyűjtésére előfizetési ívekkel is. Előfizetési felhívást 16 alkalommal tett közzé a *Koszorú*ban. Először az 1864. 24. (jún. 12.) számban „jún. 5. 1863” dátummal, amely nyilván sajtóhiba 1864 helyett. Utoljára az 1865. 19. (máj. 7.) számban „dec. 10.” kelettel. Ekkor a felhívás szövegét már nagyon megrövidítette.

Az előfizetési ív szövege lényegesen bővebb a felhívásénál. Ezt az előfizetési ívet, ARANY Jánosnak, a gondos szerkesztőnek eddig ismeretlen fogalmazványát teljes egészében bemutatjuk; a felhívástól eltérő szöveget [ ]-ben adjuk:

Előfizetési ív

a

K O S Z O R Ú

1864. második félévi folyamára.

A KOSZORÚ júliussal *negyedik félévi* pályafutását kezdi meg.

[Nem vagyunk hát már újoncz; - egy legsanyarúbb esztendő tűzpróbáját kiálltuk; a közönség egy része e nehéz időn keresztül is megmutatá, hogy oly irodalmi közlőnyt, minő a „Koszorú”, fenntartani szellemi érdekeinkhez számítja.]

Sokkal magasb véleménynyel vagyunk tiszt. olvasóink ítélete s izlése felől, egyszerűsmind józanabb önbecsüléssel magunk iránt, hogysen, a jövőre is, szépen hangzó czifra ígéretekkel állni elé mind irányokba illetlenek, mind ránk nézve megalázónak ne vélnők. Inkább a lefolyt három félév eredményére utalunk, azt terjesztjük bírói ítéletök alá: nem aggodalom nélkül, ha az előttünk lebegő eszményt, - de megnyugvással, ha irodalmunk jelen állását tekintjük.

Ez ítélet, reméljük, el fog ismerni annyit, hogy a *Koszorú* ez idő szerint, *irodalmi színvonalon áll.*

[Azon belletristikai írók legtöbbjének műveivel, kiket a közönség méltán számít jobbjai közé, e harmadfél év alatt a *Koszorú* olvasói találkoztak leggyakrabban. Nevek felsorolása helyett, legyen elég tartalom jegyzékeinkre hivatkozni. A költeményes részben, veterán jeleseinktől kezdve s az erejük délfokán álló tehetségeken át, a feltörekvő ifjabb nemzedékig, minden korból számos képviselő váltogatta egymást. Az aethetikai, műbírálati részben elismert tekintélyű szakferfiak hallatták ítéletöket. Tárcazája mind mulatságos, mind tanulságos cikket bőven hozott; legkevesebb rész az, a mi egynap élő híreket folszedve pusztán a kíváncsiság felizgatására lett volna pazarolva. Mellékletül, a „Magyar költők arcképei”, díszes és költséges kiállításban, már a IX. számig haladtak.

Ez útról továbbra sincs okunk eltérni.]

A „Magyar költők arcképei” folytatása a t. közönség részvételétől függ. [Nyolcszáz előfizetön felül ígértük volt; s ezen alul magát a lapot is alig folytathatnók.

Tisztelt olvasóink, kik a „Koszorú” irányával s eddigi teljesítményeivel meg vannak elégedve, talán tehetnének valamit arra, hogy e tűrhetőbb idők beálltával előfizetőink száma is egy kissé megszaporodjék. Ajánlás, figyelmeztetés az efféle olvasmányra fogékony körökben, hacsak egy-két százzal növelné is pártolóinkat: ez eszközt nyujtana kezünkbe, hogy az írói kar sikereseb ösztönzése által lapunk tartalmi becsét emelhessük.

Ha valaki az eddigi évfolyamokat nem bírná is, ez nem lényeges akadály arra, hogy előfizetőink közé léphessen. A *Koszorú* minden félévvel újra kezdődik: minden félévi folyam teljes egészét képez, címlappal, tartalomjegyzékkel, mint bekötésre alkalmas könyv.]

Megjelenik a lap minden héten, vasárnapon, másfél tömött nagy 8-ad ívnyi tartalommal.

Előfizetés a július—decemberi félévre, Pesten házhozhordással, vidékre postán, 6 frt. o. é. mely vagy a szerkesztőhöz (Üllői-út 7. sz.) vagy E m i c h G u s z t á v kiadóhivatalába (Barátok-tere 7. sz.) küldhető. [Egynegyedes előfizetést is elfogadunk 3 frttal, de czélszerűbb félévre fizetni elő, mert évnegyedes folyam nem képez önálló kötetet.]

Miután fölös példányokat nagy számmal nyomtatni igen költséges, főleg oly kiadónak, mint mi, ki sem tőzsér, sem nyomdatulajdonos, bátorkodunk az *előfizetések idejében beküldését* kérni, hogy júliusi 1-ső számunkkal már körülbelül tudhassuk, mennyi példányban szükség nyomtatni lapunkat.

Kelt Pesten, június 5. 1864.

Arany János
a „Koszorú” felelős szerkesztője
és kiadó-tulajdonosa.

Végül ARANY a *Koszorú* utolsó három (24-26.) számában (jun. 11.-jun. 25) szemérmes fogadkozással vesz búcsút előfizetőitől: „Körülményeim úgy alakultak, hogy a *Koszorú* szerkesztésére időt és gondot többé nem fordíthatván, e lapot a jelen félév lefolytával meg kell szüntetnem. Fogadják minden rendű t. előfizetőim az eddigi pártfogásáért forró köszönetemet”. Ilyen körülmények között szűnt meg ARANY János szépirodalmi közlönye.

KOZOCSA SÁNDOR

Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése.¹ Az önkényuralom épületének gerendázata megreccsent a külpolitikai és katonai események súlya alatt. Az 1861. évi országgyűlés feloszlata után — a „Wir können warten” kölcsönös jelszava alatt — folytatódott az elnyomatás és a passzív ellenállás politikája. SCHMERLING kormányzása azonban nem azonosítható a BACH-rendszerrel. Az egyszer már meglazított abroncsokat nem lehetett ugyanolyan szorosra húzni. Eötvös jegyzi meg naplójában, hogy a monarchia legveszélyesebb pillanata, amikor enged félelemre alapított hatalmából és „a népek szeretetére akar támaszkodni”.² A megegyezés azonban egyre közeledett. Súlyos kül- és belpolitikai problémák, társadalmi és nemzetiségi ellentétek, gazdasági és pénzügyi gondok sietteték Bécs és a magyar birtokos osztály alkuját.

A SCHMERLING-korszak belső ellentétei világosan megmutatkoztak a korabeli sajtóviszonyokban is.³ Számos politikai lap született ezekben az esztendőkbén. A kormány két lapot részesített állami támogatásban, a *Sürgönyt* és a *Függetlent*. A korszak legnagyobb hatású lapja kétségtelenül a *Pesti Napló* volt, amelyet KEMÉNY Zsigmond szerkesztett. Igen közel állt DEÁK Ferenc politikai irányvonalához. DEÁK nem volt publicista, mint SZÉCHENYI, KOSSUTH vagy EÖTVÖS, ezért szüksége volt a nagy tehetségű és kitűnő tollú KEMÉNY Zsigmondra.⁴ Persze a kiegyezés előkészítése sokkal inkább a kulisszák mögött, a tárgyalótermekben történt, és nem a sajtó nyilvánossága előtt. A hírlapok szerepe inkább az eszmei előkészítés, a népszerűsítés volt. DEÁK „húsvéti cikke”⁵ azonban örökre összeforrott a kiegyezéssel. A *Pesti Napló* névtelen cikkében szögezte le az alku feltételeit, ebben tért le nyíltan 1848 közjogi alapjáról.

¹ A közölt cikk részlet ANTALL József *Eötvös József és a Politikai Hetilap* című tanulmányából.

² EÖTVÖS József: *Naplójejegyzetek. — Gondolatok. 1861—1868.* Bevez. és jegyz. ellátta LUKINOB Imre. Bp. 1941. 152. l.

³ FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története.* Bp. 1887. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954.

⁴ BEKSICS Gusztáv: *Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés.* Bp. 1883. 5. l.

⁵ *Pesti Napló.* 1865. április 16.

DEÁK Ferenc és EÖTVÖS József politikai álláspontja lényegében megegyezett a provizórium éveiben. DEÁK várakozó magatartása azonban gyakran okozott nézeteltérést közöttük. EÖTVÖS nyugtalan egyénisége, alkotó akarata már a BACH-korszakban is megmutatkozott. Meggyőződése volt, hogy politikánkat a fennálló viszonyokhoz, az adott lehetőségekhez kell idomítani. „Fáradtam és fáradok azért, hogy nézetemet a tényekkel összehasonlítva rectificáljam.”⁶ Nehezen tudta elnyomni önálló véleményét, biztosítani akarta cselekvési szabadságát. „Nézetem szerint nem azt, miről lemondunk, hanem csak azt nem nyerhetjük vissza többé, minek visszanyerésére erőnk hiányzik, s ez az, miért én a politikát: mely abban áll, hogy magunkat tökéletes tehetetlenségre kárhoztassuk, csak azért, hogy teoriában bizonyos elveket feltartsunk, a csendes örültség egy neménél alig tarthatom másnak.”⁷

EÖTVÖS és TREFORT Ágoston vádját, hogy átengedi a kezdeményezést a konzervatívoknak, DEÁK fölényesen visszautasította. „Ausztriában minden a körülményektől függ. Mihelyt a körülmények úgy kívánják, ha nem kérünk, ha nem közeledünk is, adni fognak vagy legalább ígérni; ha a körülmények, bár csak látszólag is, rájuk nézve jóra fordulnak, akkor, ha kérünk, még kevesebbet adnak, illetőleg semmit. Majd a konzervatívokat is lehordják, ha az adás vagy ígérés ideje és szüksége nincs jelen; ha pedig jelen van, akkor felkeresnek bennünket is.”⁸ Bár mindkét oldalon megérett a kiegyezés gondolata, az előnyösebb alku reménye még késleltette. Amíg Bécs csak engedményeket kínált, biztosítékok nélkül, addig DEÁK Ferenc nem engedett. A garanciális válság a kompromisszumok legfőbb akadályá, és itt válik világossá DEÁK „merev” közjogi álláspontja. Már akkor az 1848. évi törvények helyreállítását követelte, amikor ennek hiányzott minden realitása. Olyan hatalmi és nemcsak jogi alapot akart teremteni, ami lehetetlenné teszi Bécs számára, hogy az erőviszonyok pillanatnyi alakulása szerint csökkentse vagy növelje engedékenysége mértékét. Garanciát és biztos kiinduló pontot akart az állami önállóság útján.⁹

EÖTVÖS József tisztában volt a modern kor leghatásosabb véleményformáló eszközeinek, a sajtónak a jelentőségével. Állambölcseleti munkájában a „politikai szabadsággal bíró állam” legfőbb ismérvének a „szabad sajtó”-t tekintti.¹⁰ BIHARI mutat rá, hogy EÖTVÖS koncepciójában milyen nagy szerepet játszott a szabad sajtó felelőssége. Korlátozása — cenzúra nélkül is — kívánatos. Egyrészt a „közérkölciség érdekében” a törvényszéki tárgyalásokkal kapcsolatban, másrészt „igen óhajtandó, hogy a hol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednek, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők számának szaporításán kívül egyéb szempontokat is figyelembe kellene venni.”¹¹

A centralista csoport korábban is fontos szerepet játszott a magyar hírlapírás történetében. „A sajtószabadság volt azon egyik főoszlop, melyre SZALAY és barátai az új és alkotmányos Magyarországot helyezni akarták.”¹² KOSSUTH Lajos kényszerű lemondása után, 1844-től a SZALAY szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap* legfőbb munkatársai EÖTVÖS, TREFORT, valamint CSENGERY, KEMÉNY, LUKÁCS Móric, SZONTÁGH Pál, MADÁCH Imre és PULSZKY Ferenc voltak. De EÖTVÖS és TREFORT már előbb, 1841-

⁶ EÖTVÖS József: *Beszédek*. 3. kötet. Bp. 1905. 111. l.

⁷ EÖTVÖS: *Naplójeztyetek*. 36—37. l.

⁸ FALK Miksa: *Kor és jellemrajzok*. Bp. 1903. 68. l.

⁹ DEÁK politikai koncepciójában 1867 nem volt olyan közjogi tabu, mint aminek követői vallották. MADARÁSZ József idézi DEÁK későbbi kijelentését: „azt hittem, hogy [a nemzet] mint első alapha belenyugszik, melyen azután, ha lassan is, de fokónként és biztosan visszaszerezheti és vissza is fogja szerezni alkotmányos életének azon biztosítékait, melyeket most föl kellett adni.” MADARÁSZ József: *Emlékirataim. 1831—1881*. Bp. 1883. 338. l. (1868. XI. 29.) Garanciális politikai szemléletével tehát felismerte az alapvető biztosítékokat, azonban nem mondott le végleg a függetlenségi törekvések későbbi kiterjesztéséről sem.

¹⁰ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Bp. 1902. 3. kötet. 26. l.

¹¹ BIHARI Károly: *Báró Eötvös József politikája*. Bp. 1916. 201. l.

¹² BEKSICS Gusztáv: *A magyar doctriainerek*. Bp. 1882. 151. l.

ben folyóiratot tervezett *Pesti Havi Irat* címen.¹³ Három rovata a jog, a történelem és a nemzetgazdaság, amit kül- és belföldi hírek, valamint politikai lapszemle egészített volna ki. Az abszolutizmus korában pedig a nagy szerepet játszó *Pesti Napló* konzervatív főrészvényesei (APPONYI György stb.) között 1858-tól ott találjuk Eötvös Józsefet is.¹⁴

Eötvös József önálló politikai kezdeményezésének biztosítására külön párt alapítására is gondolt,¹⁵ azonban 1865 nyarán, amikor BARTAL György¹⁶ vállalta a Helytartótanács alelnökségét, erről végleg letett. „Az egyetlen ember azok között, kik hozzám közelebb állnak, kikkel azt tehettem volna. A többiekben mind vagy a kapacitás hiányzik, vagy az erély, vagy a szorgalom.”¹⁷ Lépését mélyen elítélte. Külön párt alapítása több okból is célszerűtlennek tűnt, elsősorban az erők szétforgácsolása miatt. Ezért, pártalapítás helyett, inkább önálló lap alapítására gondolt Eötvös. Ezt indokoltá tette az is, hogy a *Pesti Napló* DEÁK és KEMÉNY eszméit képviselte, ahova Eötvös nem írt, barátai (TREFORT, LÓNYAY stb.) is egyre kevesebbet. De azokat is ritkán hagyta szó nélkül DEÁK Ferenc.¹⁸ Mivel a *Pesti Napló* irányvonalát és szerepét nagy egészében mégis hasznosnak tartotta, nem akart annak versenytársa lenni, ezért hetilapot tervezett.¹⁹ EÖTVÖS a belpolitikai, TREFORT a közgazdasági kérdésekről kívánt írni. FALK Miksa a bécsi közhangulatról, a sajtóvéleményekről, míg a szerkesztést KELETI Károlyra akarták bízni.²⁰ „Miután az akkori sajtóviszonyok mellett egy időszaki lapnak szerkesztése és kiadása mindenféle vexációkkal járt, melyet Eötvös magára venni nem akart, azt határoztuk, hogy a lapot felelős szerkesztőül Keleti Károly fogná aláírni, a lapengedélyért pedig mint kiadó Trefort fogna a kormányhoz folyamodni.”²¹ Ez megtörtént 1864 tavaszán: „Április 25-én Bécsben voltam; 26-án fölkerestem Priviczert és Pápayt és néhány nappal később elmentem Eszterházy Móriczhoz. Mindegyikkel szóltam az általunk tervezett lap, vagy tulajdonképpen hetilap iránt. Az urak úgy vélekedtek, hogy várni kellene, míg a magyar udvari kancellária kebelében a belső állapotok némileg tisztulnak.”²²

A magyar királyi udvari kancellár 262. eln. sz. leiratában (Bécs, 1864. május 3.) azonban közölte a Helytartótanács elnökével, hogy TREFORT Ágostonnak (KELETI Károly szerkesztése mellett) *Politikai és Nemzetgazdasági Lap* c. „folyóirat kiadására kért engedély a jelen idő viszonyai folytán megtagadtassék.”²³ Visszaérkezve TREFORT Pestre, május 13-án vette kézbe az elutasítást. FALKnak írott levelében²⁴ PÁLFFY helytartó intrikájára gondolt.

Nem sokkal később újra folyamodott TREFORT Ágost, azonban ZICHY Herman magyar kancellár PÉCHY Ferenchez, a Helytartótanács elnökhelyetteséhez küldött leiratában (Bécs, 1864. augusztus 5.) ismét elutasította, mivel a tervezett lapban a közgazdaságtan és a politika „egyveleges tárgyalása czéloztatik. Ez alakban megtagadni kénytelenítetem.”²⁵ A hírhedt WORAFKA kormánytanácsos boldogan értesítette TREFORTOT, hogy kérését „ismét megtagadandónak találta.”²⁶ TREFORT elkeseredve

¹³ VISZOTA Gyula: *Eötvös és Trefort tervezett folyóirata, a „Pesti Havi Irat”*. Akad. Ért. 1907. 244–247. l.

¹⁴ LUKÁCS Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867*. Bp. 1955. 331–332. l. Eötvös ugyan nagyra értékelte a sajtó szerepét, mégis óvott felületes, könnyed szemléletétől. Eppen ANDRÁSSY Gyuláról jegyzi meg 1867-ben, hogy túl magabiztos és bátor, mert kevés tapasztalata van és a „politikát hírlapokból, s nem a történelemből tanulta”. (*Eötvös: Naplójegyzetek*. 223–224. l.)

¹⁵ SÖTÉR István: *Eötvös József*. Bp. 1953. 359. l.

¹⁶ MADARÁSZ József jegyzi meg naplójában (277.) az Ujépületben töltött fogságával kapcsolatban a „Bartal-féle fenevad magyaroknak” magatartását.

¹⁷ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 127. l.

¹⁸ EÖTVÖS József: *Kisebb politikai cikkek*. Bp. 1903. VOINOVICH Géza jegyzete. 352. l.

¹⁹ FALK: *I. m.* 331–332. l.

²⁰ EÖTVÖS: *Kisebb cikkek*. 351–352. l.

²¹ FALK: *I. m.* 333. l.

²² *Uo.* (TREFORT levele FALKhoz.)

²³ Országos Levéltár Visszaíllított Helytartótanács (a továbbiakban: O. L. VHT.) IV. B. 1624.

²⁴ FALK: *I. m.* 333. l.

²⁵ O. L. VHT. IV. B. 1624.

²⁶ FALK: *I. m.* 333. l.

jegyzí meg FALKnak írott levelében: „Ez pedig akkor történik, mikor a „Pesti Napló”, mint Deák személyes politikájának organuma, semmihez sem szól, mikor Bécsben folyvást azt mondják, hát ha Deák maga hallgat, miért hallgatnak a párt más emberei? Micsoda értelme van annak: Man kann sich nur mit der Deák'schen Partei verständigen?!”²⁷

FALK visszaemlékezése szerint az újabb elutasítás után TREFORT dühösen felrohant EÖTVÖSHÖZ, aki „mosolyogva mondá: No Guszti, a te miniszterségedre, úgy látszik, nem igen fényesek a kilátások!”²⁸, de azért EÖTVÖS se nyugodott bele. FALK tévesen azt írja²⁹, hogy harmadszor KELETI Károly jelentkezett a lapengedélyért (sikeresen), „akit nyilván ártatlanabb embernek tartottak, mint a jakobinus Trefortot.”³⁰ A valóságban azonban EÖRVÖS József folyamodott — most már személyesen — az engedélyért.³¹ Éppen FALKnak írott levelében (1865. február 2.) olvashatjuk: „Naponként inkább érzem egy lapnak szükségét, mely csak tőlem függjön s ezért újra visszatérve előbbi szándékunkhoz, a jövő hét kezdetén újra folyamodványt adok be egy hetilapért a rendőrségnél. — Előbb elutasítottak s az mondatott, hogy a lap azért tagadtatott meg, mert egyszerre politikai s nemzetgazdasági lap akart lenni. Most én magam folyamodom s kizárólag politikai hetilapért. — Meglátjuk, lesz-e bátorságuk azt újra megtagadni. Mihelyt a recursus beadatott, tudósítani fogom Önt, s igen fogom szeretni, ha azt a bécsi lapokban tudatja. Legalább, ha újra megtagadják, tudni fogja mindenki, ki oka, hogy politikai kérdéseink pártunk által nem discutáltatnak. — Én részemről nem gondolom, hogy az engedély most is megtagadtassék, hanem hiszem, hogy a lap kiadása ez oldalról lehetségessé válik.”³²

Az engedély megszerzése azonban most sem bizonyult könnyűnek. Eötvös kérvényében (1865. február 18.) már „*Politikai Hetilap*”-ról beszél, amely „politikai tartalmán kívül . . . társadalmunk irodalmi és művészeti főmozzanatai, gazdasági, ipar- és kereskedelmi érdekeink folytonos szemmel tartását tüzi ki céljául”.³³ Beadványához mellékelte KELETI Károly nyilatkozatát, amelyben vállalja a lap szerkesztését, valamint a lap programját:

„A „*Politikai Hetilap*” 1865. ápril 3-tól kezdve, hetenként egyszer két íven jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 8 Frt.

Tartalma és főrovatai.

1. Politikai, társadalmi és nemzetgazdasági *vezércikkek*.
2. Belföldi, birodalmi és külföldi politikai *tudósítások*.
3. *Egyesületi mozgalmak*, különösen a vasúti munkálatokra, folyók szabályozására és hasonlókra vonatkozó *tudósítások*.
4. A mezei gazdaság, műipar és kereskedés körébe tartozó *közlemények*.
5. Irodalmi és művészeti *szemle* és irodalmi művek ismertetése.
6. Fővárosi *ujdonságok*.
7. Kereskedelmi börzei és vidéki *tudósítások*.
8. *Hirdetések*.”³⁴

A sajtó jelentőségét természetesen nemcsak Eötvösök ismerték fel. Legalább annyira tisztában voltak vele az elnyomó hatalom képviselői is. „A sajtó el volt nyomva. A lapok kefelevonatait be kellett mutatni a rendőrségen, mielőtt a nyomást meg lehetett kezdeni. Worafka rendőrfőnök volt az úr a sajtó felett. Ha a rendőrség egy-egy cikket törölt, hamarosan más cikkről kellett gondoskodni, hogy a lap megjelenhessék. Egyéb-

²⁷ FALK: *I. m.* 333—334. l.

²⁸ *Uo.* 384. l.

²⁹ *Uo.* 384. l. (De *uo.* 223. lapon helyesen EÖTVÖST említi.)

³⁰ *Uo.* 384. l.

³¹ FALK Miksa álláspontja kissé naivnak tűnik, ha az Országos Levéltárban őrzött ezzel kapcsolatos iratokra, rendőrségi jelentésekre gondolunk, amelyek valamennyi érdekelt személy politikai felfogásának vizsgálatára mutatnak.

³² EÖTVÖS József: *Levelek*. — *Életrajz*. Bp. 1903. 112. l.

³³⁻³⁴ O. L. VHT. IV. B: 4624.

íránt ez sem volt biztosíték a lap elkobzása ellen. A Pesti Naplóban egy ízben a trágya-kezelésről szólott az első vezércikk. A katonai bíróság szigorúan ítélte az újságírók felett.³⁵ A sajtórendészeti ellenőrzés Pesten és Budán még szigorúbb volt, mint Bécsben. A birodalmi fővárosban kevesebb veszéllyel járt a bíráló hang, mint Magyarországon.

Eötvös József lapengedélyezési folyamodványa — politikai szempontból is — érdekes vitát eredményezett ZICHY kancellár és PÁLFFY Móric lovassági tábornok, helytartó (HAYNAU egykori szárnysegédje) között. HALÁSZ Imre említi,³⁶ hogy összejöttük eredményeként 1865 márciusában mindketten benyújtották lemondásukat, azonban FERENC JÓZSEF nem fogadta el. ZICHY ugyanis felhatalmazta (1865. március 3.) PÁLFFY-t az engedély megadására, „amennyiben Keleti Károly személyisége kifogás alá nem esik.”³⁷ PÁLFFY — amit TREFORT már előbb is gyanított — a leghatározottabban ellenezte az engedély megadását, sőt a sajtópolitikai rendelkezések szigorúbbá tételét követelte. Álláspontja igazolására újabb vizsgálatot rendelt el. A magyar udvari kancellárhoz felterjesztette a budapesti cs. k. rendőrigazgatóságnak, „mint első folyamodású sajtóhatóságnak” jelentését. Egyben leszögezte, hogy az engedély megadását ellenző politikai rendészeti észrevételek nézetével „tökéletesen egyeznek”. Különösen azért, mivel a már meglevő számos politikai lapon kívül „újabb politikai lapnak engedélyezése által” a sajtórendőri felügyelet igen nehézze válnék, melynek további szigorú alkalmazása „épen a legfontosabb időben” kívánatos volna. Javasolja „általában azon elveket felállítani, hogy a közjogi kérdés elintézéséig újabb politikai lap megindítására engedély ne adassék.” Ez alól „alig képezhetne kivételt b. Eötvös Józsefnek személyisége is.”³⁸

ZICHY gróf újabb leiratában (1865. március 30.) határozott utasítást ad a *Politikai Hetilap* engedélyezésére. „Miután báró Eötvös József, valamint az általa felelős szerkesztőül ajánlott Kelety Károly a Magyarországon érvényben levő sajtórendtartásban a kiadói, illetőleg szerkesztői képesség tekintetében megszabott törvényszerű kiváltnak megfelelnek.” Visszautasítja PÁLFFY általános jellegű javaslatát is, hogy ne adjanak engedélyt újabb politikai lap megjelenésére. Egyrészt nem érné el célját, másrészt következetes véghezvitele esetén magát a kormányt is gátolná a sajtó felhasználásában. Befejezésül azonban nagyrabecsülését fejezi ki „az ellenzéki elemek hathatós korlátozására” irányuló törekvéseiért. Felkéri, hogy máskor is jelentse tapasztalatait, azonban Eötvös személyére való tekintettel, mostani javaslatát nem fogadhatta el. Bízik benne, hogy „a megindítandó új lap, ha nem kormányirányú is, de valószínűleg mérsékelt s higgadt tartalmu leend.” A Helytartótanács április 1-én kelt fogalmazványa szerint utasították a Rendőrigazgatóságot az engedély megadására.³⁹

KECSKEMÉTHY Aurél, a tehetséges, de jellemtelen újságíró is megemlíti, hogy PÁLFFY „kedvenc foglalkozásától, a lapokba avatkozástól, teljesen eltiltatott.”⁴⁰ Nem véletlen, hogy Bécs „magasabb szempontokat” figyelembe vevő kormányférfiai engedékenyebbek mutatkoztak, mint a Budán székelő PÁLFFY, nem is szólva a korlátozott WORAFKÁRÓL. A politikai helyzet változása, a kibontakozó porosz — osztrák ellentétek világossá tették, hogy milyen nagy szükség van a megegyezést kereső „mérsékelt s higgadt” államférfiak támogatására.

Eötvös József nagy lelkesedéssel és szorgalommal készült hetilapja kiadásához. Éppen hogy befejezte⁴¹ a nemzetiségi kérdéstről írott tanulmányát,⁴² amikor megkezdte

³⁵ HALÁSZ Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Bp. 1911. 191. l.

³⁶ HALÁSZ: *I. m.* 193—194. l.

³⁷ O. L. VHT. IV. B. 1624.

³⁸ *Uo.*

³⁹ *Uo.*

⁴⁰ KECSKEMÉTHY Aurél *Naplója. 1851—1878*. Bp. 1909. 180. l.

⁴¹ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 92. l.

⁴² EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Bp. 1865. 158. l.

(1865. április 15.) szerkesztői tevékenységét: „A lap engedély meg van. Redaction rendezve. Körülbelül rendezve tervem is, melyet az első 3 hónapban követni fogok, a többi isten kezében van. Hazánk oly rendkívüli helyzetben áll, hogy itt csak rendkívüli eszközök segíthetnek s ilyen talán az, hogy valaki, ki egész életén át politikával foglalatzkodott, egész meggyőződését leplezetlenül adja elé. Merész feladás, hálátlan, de megkísértem, mert ha tudom is, hogy e mód nem az, amelyen az egyén hatalomhoz, vagy népszerűséghez jut, az eszme csak így juthat mind kettőhöz s nekem, ki egész életemen át eszméknek szenteltem magamat, ez a fődolog.”⁴³

Néhány nappal később (IV. 18.), TREFORT csabacsüdi birtokán, tematikai vázlatot⁴⁴ készített a *Politikai Hetilap* első 8 számának vezércikkei részére:

1. Magyarország 8 évszázada „folytonos viszonyban áll” Németországgal. A történelem tanúsága szerint sohasem sikerült Németországnak, valamint „a német császárok politikájának folytatása”-ként Ausztriának, Magyarország beolvasztása. Hogyan sikerülhetne most? „S ha a gyűlölet öröklött, öröklött azon meggyőződés is, hogy a két nemzet nem nélkülözheti egymást.”

2. „Ausztria hatalmi állása nem nyer semmit, ha Magyarország önállása megszűnik.” Hatalmi állásának alapja: viszonya Németországhoz, népeinek ragaszkodása és a szétbomló Török Birodalom rovására történő terjeszkedés.

3. Ausztria gazdasági jóléte érdekében szükséges a vámközösség, Magyarország gazdasági felemelkedése, a Birodalom terheinek közös viselése, az olcsó birodalmi kormányzás. Ehhez viszont nincs szükség Magyarország és Ausztria állami egységére!

4. Mindkét államban biztosítani kell a politikai és önkormányzati szabadságot.

5. Az abszolutizmusra nincs szüksége a birodalomnak. Mindkét résznek alkalmazkodnia kell a megváltozott helyzethez.

6. Az 1848. évi törvények célja, hogy a Magyarország és Ausztria között 1526 óta fennálló viszony „az újabb kor politikai igények szerint formuláztassék.” Ugyanakkor azonban Eötvös szükségesnek tart bizonyos módosításokat.

7. A két állam jó viszonya csak Magyarország önállóságán nyugodhat. Ezt biztosítják az 1848. évi törvények. De ezzel még nem „biztosítottatik befolyása a közös ügyekre.”

8. Ennek érdekében „egy új sanctio pragmaticára van szükségünk.” De legalább ennek új magyarzatára.

Eötvös idézett gondolataival a *Politikai Hetilap* számos cikkében találkozunk, ha nem is a korábban megtervezett sorrendben. Közben azonban megjelent DEÁK Ferenc „husvétii cikke”. Összevetve Eötvös vázlatával, megállapíthatjuk, hogy a kiegyezés politikai és közjogi koncepciója mennyire megérőben volt a liberális ellenzék körében. Noha semmiféle megállapodás nem jött létre DEÁK cikkének megírására vonatkozóan, Eötvös mégis örült neki, mivel „minden, mi ezen marasmusból kihoz, valószínűs áldás.”⁴⁵ Nem titkolta elégedetlenségét DEÁKkal szemben,⁴⁶ hogy programját 1865 májusában a *Debatte*-ban, az ókonzervatívok lapjában tette közzé. Véleménye szerint „hibát követett, az kétségtelen, hogy személyes állásának ártott, midőn 4 évi hallgatás után most egyszerre nézeteit ily részletesen adja elé.”⁴⁷ KEMÉNY Zsigmonddal is hosszasan tárgyalt DEÁK álláspontjáról, „melynek practicus része rendkívül gyengés nem practicus.”⁴⁸

⁴³ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 92—93. 1.

⁴⁴ *Uo.* 94—99. 1.

⁴⁵ *Uo.* 100. 1.

⁴⁶ *Uo.* 102—103. 1.

⁴⁷ FERENCZI Zoltán: *Deák élete*. Bp. 1904. 3. köt. 19—21. 1.

⁴⁸ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 103. 1.

A *Politikai Hetilap* megjelenését július 1-re tervezte Eötvös.⁴⁹ „Megtettem minden készüléteimet lapomhoz s megirtam a felszólítást. Soha több reménységgel nem kezdettem még semmihez s reményilem evvel meg fogom alapítani materiális existenciámat s ez a földolog.”⁵⁰ Ebben azonban tévedett. Az előkészítő munkálatokhoz tartozott a lap fő munkatársainak kiválasztása. Igen nagy szerepet szánt FALK Miksának, az ismert publicistának, kora legnépszerűbb bécsi tudósítójának. Még be sem nyújtotta kérelmét a lap engedélyezésére, amikor munkatársul felkérte.⁵²

Levelezésük rávilágít szoros kapcsolatukra. FALK fordította⁵³ németre Eötvös műveit, eljárt Bécsben különböző politikai és hírlapi ügyeiben.⁵⁴ Természetesen sajtótörténeti szempontból a *Politikai Hetilapra* vonatkozó levelezésük a legérdekesebb. Két héttel a lap megjelenése előtt Eötvös már határozottan megszabta FALK cikkeinek irányvonalát, álláspontjának DEÁKTól eltérő vonásait: „S most még néhány szót lapomról. Júliustól kezdve minden hétfőn jelenik meg: én számolok ígéretemre, hogy hetenkint a bécsi dolgokról egy cikket küld. (Igen le fog kötelezni, ha cikkkjeit úgy küldi, hogy azok a szombat reggeli postán megjöjjenek s így az első íven a vezércikk után nyomásnak ki.) Küldje a cikkeket a *Politikai Hetilap* szerkesztőségéhez. Jelenleg (mert szegények vagyunk) hónaponként csak 50 frt-ot küldhetek; ha, a mint reményilem, a 3000 előfizetőkön túl megyünk, megduplázom. Bizony szüksége van a nyugalomra s jól teszi, hogy e hónap alatt Keménynek nem ír; de vajon 4 cikk egy egész hónapban nem fér-e össze pihenésével? Bizony csaknem indiscrétiónak tartom még a kérést is, de Ön oly könnyen ír s mi cikkkjeit oly nehezen nélkülöznők; lapomra csaknem életkérdés, hogy — főképp most kezdetben — Ön velünk legyen s Ön barátja nemcsak elveimnek, de személyemnek is. Tehát ne tagadja meg kérésemet s kérje meg kedves nejét, hogy ne haragudjon nagyon reám, hogy békét nem hagyok. Mi az irandó cikkek irányát illeti, azt fejtegetni felesleges, röviden csak azt mondom, hogy éppen nem osztom D.[eák] nézetét, ki mindent csak az alkotmányos Ausztria népeitől remélek s csak ennek képviselőivel kezdet fogva akarok elérni. S hogy annál fogva azt kívánom, hogy a birodalom két részének érdekközössége mentül világosabban kiemeltessék és a sympathikus szózatok, melyek mellettünk akár a Reichsrathban, akár a journalistika mezején felhangzanak, lapunkban mindig visszhangra találjanak. Barátaink irányában még gyengésegeiket is el kell viselnünk.”⁵⁵

TREFORTól szóló visszaemlékezésében említi FALK, hogy a *Politikai Hetilap* „új érintkezési pontot képzett” közöttük. TREFORT „többször jött fel Bécsbe”, hogy találkozzék a Reichsrath liberális politikusaival, elsősorban a stájerországi autonomistákkal, KAISERFELDDel és REICHBAUERRal.⁵⁶ Eötvös és elvbarátai tehát nemcsak a sajtóban kerestek összhangot a szabadelvű osztrák politikusokkal, hanem személyesen is.

A *Politikai Hetilap* — hosszú huza-vona után — 1865. július 3-án végre megjelent. „Nyomatottat Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdász nál.” A fejléc alatt mottóul BACON mondása: „Citius enim emerget veritas e falsitate, quam e confusione.”⁵⁷ Naplójában is megjegyezte Eötvös: „Nagy dolgok történtek... mert lapom megindult.”⁵⁸ Kedvező előjelnek tekintette, hogy e nagy esemény összekapcsolódott SCHMERLING bukásával és MAJLÁTH György kancellári kinevezésével. Kezdetét vette

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ EÖTVÖS: *Levelek*. 121 l. (1865. V. 24.)

⁵¹ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 112. l.

⁵² EÖTVÖS: *Levelek*. 112—113. l.

⁵³ Uo. 122, 124, 128. l.

⁵⁴ Uo. 128. l.

⁵⁵ EÖTVÖS: *Levelek*. 130—131. l. 1865. VI. 17.

⁵⁶ FALK: *I. m.* 384. l.

⁵⁷ „Az igazság gyorsabban emelkedik ki a hamisságból, mint az össze-visszaságból.” EÖTVÖS 1862—ben foglalkozott sokat Francis BACONnal. Tanulmánya megjelent: *Összes művei*. 12. köt. Bp. 1092. 251—256. l. EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 28. l.

⁵⁸ EÖTVÖS: *Naplójegyzetek*. 118. l.

a „nagy politikai átalakulás”, kormányra léptek a konzervatívok, amiben „nincs semmi meglepő.” Ebben igen nagy szerepet tulajdonított DEÁK húsvéti cikkének, a *Debatte*-ban kifejtett programjának és FERENC JÓZSEF budai látogatásának.⁵⁹ EÖTVÖS azonban igen nagy fenntartással szemlélte a konzervatívok kormányzását. ANDRÁSSY Gyulának írott levelében (1865. VIII. 1.) érthetetlennek vélte, hogy DEÁK és KEMÉNY lapja, a *Pesti Napló*, sőt még a határozati párt sajtóorgánuma is miért tanúsít olyan „nagy bizodalmat” MAJLÁTH kormánya iránt.⁶⁰ Igaz, hogy „jószándéku” manőverezést folytatnak a kormány hallgatólágos támogatásával, azonban szétbomlasztják a felirati pártot: „ismered nézetemet a nagy politikai manoevertól, melyen keresztül megyünk. Többször mondtam Széchenyinek, s hiszem most is, hogy azoknak, kik egy nép nevében lépnek föl, legjobb politika a nyíltság; mert semmi nép nem diplomata, s a magyar még kevésbé az, mint mások, s támogatására csak addig számolhatunk, míg azt, a mit akarunk, neki megmagyarázhatjuk.”⁶¹ EÖTVÖS József nem akart szakadást előidézni a DEÁK-pártban, ezért lapja „a Napló-nak kormánymagasztalásait nem támadhatta meg.”⁶² Ugyancsak ANDRÁSSY-val közölte egy későbbi levelében (1865. VIII. 10.), hogy a párt szétszakadásának elkerülése végett: „Lapom kevésbé oppositionális, mint azt magam is kívánám.”⁶³

ANTALL JÓZSEF

Szamuely Tibor ismeretlen cikkei. SZAMUELY Tibor korán kezdte az újságírást. A győri kereskedelmi érettségi bizonyítványával a zsebében pesti tisztviselői elhelyezkedés után nézett. Be is jutott szerény fizetéssel előbb egy kereskedelmi vállalathoz, majd egy biztosító társaságnál próbált szerencsét. De kapcsolatok, protekció nélkül nehezen ment ez abban az időben. Eszébe jutott, hogy már irogatott újságba, igaz, titokban. Egyszer a *Népszavának* is küldött győri diák korában cikket. Az iskola direktorát támadta meg egy március tizenötödiki incidens miatt.

Nyíregyházán JOBÁÉK hetilapjánál helyezkedett el, azután rövidesen Nagyváradra került. Milyen úton-módon, ma sem tudjuk. A *Nagyvárad*i *Napló* munkatársa lett, ahol ADY is feltűnt bátor cikkeivel. ADY LASZKYÉK *Szabadságától* ment át FEHÉR DEZSŐ lapjához, SZAMUELY Tibor viszont a *Napló* szerkesztőjének ezerféle elkötelezettségét megúnva lépett be LASZKY *Szabadság* című lapjához. Egy váratlan összekülönbőzés döntötte el SZAMUELY elhatározását. Nagy helyi szenzációt keltett, midőn támadó cikket írt volt gazdája ellen. Cikkében a váradi püspök s egy újságíró dolgát pertraktálta. FEHÉR DEZSŐ sajtópert indított, de miután a bíróság a püspököt is beidézte tanúként, HLATKY főispán közbelépésére visszavonta panaszát. FEHÉR DEZSŐ nem jutott elégtételhez, amiről sok szöbészéd folyt a váradi helyi politikában. Ennyit tudunk meg HEGEDÜS Nándor, a *Nagyvárad*i *Napló* egykori szerkesztőjétől, és még annyit, hogy számos cikket írt Váradról a *Népszavának* is.

A fiumei *A Tengerpart* újabb szerkesztőválsága ebben az időben vitte SZAMUELY Tibort Fiuméba; utána Budapesten, a *Magyar Kurir* című laptudósítónál helyezkedett el. MALCSINER Emil, régi klerikális újságíró volt a könyvatos szerkesztője. A klérus, az Actio Catholica és más egyházi intézmények híreit továbbította az újságokhoz illő szubvenció ellenében. Hogy a radikális beállítottságú SZAMUELY hogyan került oda,

⁵⁹ Uo. 118–119. 1. *Politikai Hetilap*. 1. évf. 1. sz.

⁶⁰ EÖTVÖS: *Levelek*. 72–73. 1.

⁶¹ Uo. 78. 1.

⁶² Uo. 72. 1.

⁶³ Uo. 80. 1.

nem tudom. MALCSINERnek nyilván olcsó munkatárs kellett éppen, s SZAMUELY más híján elvállalta ezt a nem nagyigényű sajtómunkát. Azután az MTI-hez került, miközben a *Népszavának* is irogatott.

Egy délután SZAMUELY félrehívott az Abbáziában asztalunk mellől, hogy bizalmas közlendője volna. Elmondta, hogy vannak témái, melyek beleillenek az én *A Pénzvilág* című lapomba. Másnap hozta is az első kéziratát. Meglepett stílusának könnyed gunyorossága. Elmés volt a cikke, több is annál. A készülő városi választásokról írt, s ennek ürügyén a főváros urainak gazdálkodásáról, a panamákról, a klikkrendszeréről. Ez a cikk mélyen bevilágított a pesti Tamanny Hallba, amely hosszú időközön át uralta a városházát.

Néhány részlet ebből a cikkből (1912. okt. 26.):

„Ha Bárczy Istvánban volna ötlet, most apróhirdetésekkel árasztaná el a lapokat s a főváros hirdetési oszlopain — a díj megtakarításával — reklámplakátokat ragasztatna ki talán ezzel a szöveggel:

Szép becsületes ember, legyen városatya!

A hatás kedvéért esetleg egy hatalmas termetű brigantit is lehetne a szöveg fölé rajzoltatni olyan pózban, hogy egy revolverrel invitálja városatyaságra a nyájas járókelőt. Ajánlhatok azonban más ötletet is: rajzoltassák meg Vázsonyit a Lysoformfiú mintájára, ajkán ezzel a naiv kérdéssel:

Nem tudja mire jó a városatyaság?

A nyájas járó-kelő természetesen nem tudna válaszolni a kérdésre, de ez nem baj, mert apróbb betűkkel már ott állna a kérdés alatt a felelet is:

Kijárásoknál csakis szabadalm. városatyákat használjon.

Ha pedig ez a szöveg nem töltené be teljesen a papírost, nagyon kérem az urakat, szorítsanak rajta egy kis helyet Ehrlich G. Gusztáv Meidinger-kályháinak, Magyar Miklós szénnagykereskedésének, Hüvös Iván balletjének, Krausz Simi tőzsdemanipulációinak és a Közúti áldozatainak. Mindezekben nincs mit takargatni a fővárosnak, de talán nem megérdemlik ezek a jó urak, hogy a főváros jóvoltából egy kis reklámhoz jussanak? Más úgy sem szerezhetnek a fővárosnál. Aki ennek az ellenkezőjét állítja, az közönséges, komisz rágalmozó. Így többek között:

komisz rágalom, hogy Krausz Simi és Sándor Pál azért akarják a legközelebbi választáson behozni a saját exponenseiket a törvényhatósági bizottságba, mert egyre jobban közeleg a Közúti megváltásának az ideje;

komisz rágalom, hogy Krausz Simi 800.000 koronát keresett a Krausz—Mayerféle telekvásárlás közvetítésével;

komisz rágalom, hogy a főváros a sárba dobta a millióit, amikor Krausz Simi közvetítésével megvásárolta a Krausz—Mayer-telkeket, mert ezek a telkek a tervbevett bérházépítés céljaira nem használhatók, de nyáron nagyon szép bogáncskórók virítanak rajta;

komisz rágalom, hogy Márkus József Budapest volt főpolgármestere, tényleges munkapárti képviselő a legközelebbi városatya választásoknál azért száll harcba az Erzsébetvárosban az Ehrlich-klikkel, mert az Erzsébet sugár-út, amelynek mentén igen sok szép telke várja egy szebb kor eljövételét, még mindig nincs biztosan eldöntve;

komisz rágalom, hogy Ehrlich G. Gusztáv a Dohány utcát szeretné sugárúttá fejleszteni, úgyszintén rágalom az is, hogy a város árvaszéki pénzeket helyezett el az Erzsébetvárosi Takarékpénztárnál.”

Cikkének nem várt sikere volt. Ily leplezetlen nyíltsággal még nem írtak a városházi élet rejtelméről. A kollegákat meglepte cikkének gunyoros stílusa, mely publicisztikai képességeit is megcsillogtatta. Ezek után biztattam, folytassa várospolitikai kritikáit. Hamarosan át is adta újabb cikkét, amely *Erdőben vagyunk?* címen ismét a fővárost ostorozta. Keményen odaszólt: „Rémes. Amerre nézek, mindenütt panamavád

üti fel a fejét. De igaz mind, vagy legalábbis a legtöbb.” Majd fölveti a kérdést: „mikor fogják a rendszert a mai urakkal végleg elsöpörni?” Választ nem vár sem ő, sem a lap. Két hét múlva ismét a főváros kerül terítékre. Most *Győztesek és halottak* címen tekintti át a fővárosi választás eredményét. A győztesekről is, az elbukottakról is jellemző, találó megjegyzései vannak. S a konklúziója: sírni lehet azon, hogy milyen emberekben „összpontosult” a választópolgárság „bizalma”. Ezek után következnek a portrék a győztesekről, s a legyőzöttekről. Kis publicisztikai miniatűrök ezek.

SZAMUELY Tibor így lett állandó munkatársa *A Pénzvilágnak*. Írt nemcsak név-aláírásával, de névtelenül is. Bizonyos esetekben nem volt kívánatos elárulni a cikk szerzőségét. Emlékszem, egyik cikkét, az egyház adóeltitkolásairól *Egy adóellenőr* jelzéssel közöltem. S aztán következett az ő hozzászólása az ügyhöz, s ezt csupán — *y* — jelzéssel kívánta publikálni. Sok-sok kis glosszával gazdagította a lap kedvelt, akkoriban joggal méltott vezető rovatát, amely *A véka alól* címet viselte. Afféle finomművű publicisztika zajlott itt, *Az Ujság* című napilap *Rovás* rovatához hasonlóan, azzal a különbséggel, hogy éles hadakozást űztünk benne személyek és események körül, aktuális gazdaságpolitikai dolgokról. Néhány sorban minisztereknek, államtitkároknak, közgazdasági potentátóknak mondtunk oda. Különösen kedvelte SZAMUELY ezt a rovatot, amelybe ő is írt, de az idő távlatából lehetetlen biztosan állítani, hogy a sok közül melyik írás ered az ő tollából. Tizenhat, részben teljes névaláírásával jelzett, részben *Sz. T.* vagy *Sz.*, részben — *y* — jelzésű cikkét mint hitelesen az ő írásait közölte a lap 1912 és 1914 között.

A városok hitelszükségletéről, a győri ágyúgyári panamáról szól két, illetve egyik cikke. Ezek a leleplező írások méltó feltűnést keltettek abban az időben. Bátran írta le a szót: *panama*, mert alapjában az is volt a győri ágyúgyár, amely végül fölépült, de mire üzembe kerülhetett, nem volt rá szükség. Cikkeit általában gazdag adatanyag, kemény kritika jellemezte.

A Magyar Kurir azért volt számára hasznos, mert ott nyílt alkalma, de lehetősége is beelátni az egyház rejtelmes gazdasági dolgaiba, üzleteibe, birtokpolitikájába és a klérus hatalmi szervezeteibe. Első, ebből a témakörből szóló cikke az egyházi vagyont ismertette. (1913. febr. 29.) Kimutatta, hogy „a 2 487 431 kat. hold egyházi birtok értéke csaknem ezer millió koronára becsülhető. Ehhez hozzáadva az értékpapír és készpénz-állományt, bátran állíthatjuk, hogy a magyarországi katolikus egyház vagyona a másfél milliárd koronát meghaladja. Ez a szédületes nagy vagyon évenként az egyházi birtokok tolvaj és rabló kizsákmányolása mellett is még mindig 80—90, jobb években pedig 100 millió koronát jövedelmez. Szinte kedvem volna e pazar számokkal szembeállítani a kivándorlókat, az analfabétákat, az öngyilkosokat és az árverezések statisztikai adatait.”

A vér városa című cikkében Nagyvárad gazdasági krízisét ismertette és bírálta (1913. márc. 15.). Erre a cikkére az egyik nagyváradi újság reflektált támadóan, mire SZAMUELY *Személyes kérdésben* adta meg neki a gúnyos, éles, de indokolt választ. *A pusztuló zsenri* című cikkében (1913. nov. 29.) TISZA István eladósodásáról ad hiteles képet, de rámutat arra is, hogy tíz év alatt a földbirtok eladósodása Magyarországon 500 millióról 1507 millióra nőtt. Ugyanakkor TISZA hétezer holdas geszti birtokára 3,2 millió koronával tartozik. Ha a „kitűnő gazdának” ezt a csöppet sem fényes vagyoni helyzetét vizsgáljuk — írja —, szinte hajlandók vagyunk megérteni, hogy miért nem költött TISZA István a sajátjából az aradi választásokra, és miért fintonította el orrát a pinkapénz bűzétől és az udvari tanácsosi sápok szagától? Az igazság az, hogy TISZA kénytelen volt elfogadni a bárói viselkedésben szenvedő NEUMANNOK pénzét, mert az aradi választás milliós költségét az adósságokkal terhelt geszti birtok jövedelméből fedezni már nem lehetett. Támadó cikkeire nincsen válasz. Nem is lehetett.

Belemerült az egyházi birtokok megváltásának kérdésébe. Akkoriban az egyik közgazdász kamatozó kötvények kibocsátása útján javasolta lapomban az egyházi birtokok megváltását, SZAMUELY elutasítja az ilyenfajta megoldást, amely különben sem akceptálható pénzügypolitikai okoknál fogva. Azt írja (1913. dec. 6.): „az egyháztól csak erőszakkal lehet elvenni a földet és ezt az erőszakot mihamarább végre is kell hajtani. Az erőszak alatt természetesen a törvényhozási határozatot értem, mely ellen az egyház legfeljebb csak az égiekhez protestálhatna. Ennek a törvényhozási határozatnak igen sok jogalapot lehet találni a magyar jogtörténetben.” Ezután kimerítően idézi az egyházi birtokok származását, és nem teljesített ellenszolgáltatásait. *A papok közgazdasági tevékenysége* című cikkében (1914. febr. 14.) sorra veszi a papság elhelyezkedését bankok, takarékpénztárak és más vállalatok keretében. Alapos kutatás, adatgyűjtés eredménye ez a cikk, melyre ugyancsak nem akadt válasz.

Irt ezekről a témákról FÉNYES Samu *Utörő* című lapjában is. FÉNYES Kassáról jött fel Pestre, s itt egy színpadi művével, a *Kuruc Feja Dáviddal* gyorsan érkezett be a neves írók sorába. Ő kitartott a lapja mellett, s mikor harcos kiállása miatt a Tanácsköztársaság bukása után emigrált, Bécsben adta ki a lapját. Ő maga írta, szerkesztette, tördelte és hordta ki akkor gyérszámú olvasóihoz.

SZAMUELY utolsó cikke, amelyet szígnált, 1914 februárjában jelent meg lapomban. Azután is írt a lapba, de csak névtelen glosszákat. Említette, hogy nyáron utazásra készül, s arra gyűjtögette a pénzt. Szerettem volna számára az Ujságíró Egyesület egyik ösztöndíját megszerezni, de erre már nem adódott lehetőség. Én július közepén külföldre utaztam, útközben ért Bécs ultimátuma. Hazajövet hamarosan magam is bevonultam.

FODOR OSZKÁR

Tiétek a föld! (Egy halálraítélt és mégis élő könyvecskéről).¹ A Horthy-korszak sajtóviszonyait kutatva, a régi periratok között böngészve az ember nemritkán találkozik az első magyar köztársasági elnök, KÁROLYI Mihály nevével.

1923-ban megvonnák a postai szállítás jogát *Egy egész világ ellen* című, Münchenben megjelent könyvétől. A *Belügyi Közöny* december 30-i száma a következő megjegyzéseket fűzi a kitiltáshoz: „... a megejtett puhatolozás szerint a könyv Magyarország területén forgalomba hozva egyáltalán nem lett. S csupán a külföldi kiadó cég által beszállítani kívánt egy csomag könyv vétetett őrizetbe az eljáró vámközegek által és terjesztetett be további illetékes közigazgatási eljárás végett a m. kir. Belügyminisztérium hatáskörrel bíró ügyosztályához.”

1925-ben az *Amerika Károlyi mögött áll* című röplap betiltásával találkozunk, 1926-ban lefoglalják a *Károlyi Mihály levele a magyar munkássághoz* című kiadványt.

A *Tiétek a föld!* pere hosszú éveken át folyt. 1932-ben kezdődött, s végül tíz esztendő múlva, 1942-ben mondták ki az elévülést.

Az ügy BARÓTHY Pál királyi főügyész 1932. március 3-án kelt indítványával kezdődik, amelynek lényege: bocsásson ki a vádtanács körözést KÁROLYI Mihály ellen.

Érdekes, hogy a vádirat elkészítéséhez több mint három esztendő volt szükséges, 1935. augusztus 26 a keltezése. A királyi ügyész jó érzékkel emelte ki a könyvecske leglényegesebb részeit, szószerint idézve hosszabb szakaszokat; az indokok pedig szintén

¹ KÁROLYI Mihály: *Tiétek a föld! Üzenet a magyar földműveltségnek*. Páris, 1931, ny. n. 62 l.

rátapintanak a lényegre: „... nyílt izgatás a kommunista forradalom céljai, módszerei mellett...”

A királyi ügyész gróf KÁROLYI Mihályt az 1921. évi III. törvénycikk 5. paragrafusának 1. bekezdésébe ütköző, az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló izgatás, és a 7. paragrafus 1. bekezdésébe ütköző, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség elkövetéséért vádolja. Idézi KÁROLYI röpiratának azt a célkitűzését, hogy amit annakidején a Tanácsköztársaság nem valósított meg, KÁROLYI hírdeti és megvalósítására törekszik. Kiemeli a röpiratnak a „nyugati prókátor-demokráciával” foglalkozó részét: „A választójog és a többi szabadságjog addig csak szóbeszéd, amíg a nagybirtokost, a nagytőkést, az uzorást, a püspököket, szóval a munka kizsákmányolóit ki nem tettük a hatalomból. Nekem más demokrácia kell: az igazi! Az, ami ott kezdődik, hogy a földműves a földet, a munkás a gyárat, a bányász a bányát és a vasutas a vasutakat a közösség javára kezébe veszi. Akkor aztán lehet demokráciáról, népuralomról beszélni. És akkor, de csakis akkor lesz igazi béke is, mert megszűnik a háború oka: a tőkésuralom kormányainak egymás ellen acsarkodó halálos versenye.”

Idéz részleteket a *Mi az a világválság?*² című fejezetből, amelyben KÁROLYI Mihály kifejti nézeteit a kapitalista gazdálkodás szükségszerű, elkerülhetetlen válságairól, a tömegek borzalmas nyomoráról, arról, hogy a kapitalista „racionalizálás magához a kapitalista rendszer összeomlásához fog vezetni.”

Különösen szemet szúrt a horthysta ügyészségnek a könyvecskének a Szovjetunióval foglalkozó több fejezete. Ezekben a fejezetekben a szerző világos logikával kimutatja, hogy míg az egész világon nő a munkanélküliség, egyetlen államban, a Szovjetunióban nincs többé munkanélküli. Kiemeli — amit az ellenség is kénytelen elismerni —, hogy a Szovjetunió az első állam, amelyben az történik, amit a dolgozók érdeke és akarata diktál. „A mai orosz erőfeszítésben épp az a nagyszerű, hogy a munkások önmagukért, saját gyermekeikért, saját jövőjükért nélkülöznek, áldoznak és küzdenek, és nem a Weisz Manfrédokért, nem az Eszterházyakért, nem az egri káptalanért!” — idézi a vádirat. S a továbbiakban következő lángoló szavak valóban felháborítók lehetnek az osztálybíráóság szemében: „... nem lehet már gátat építeni a folyton hangosabban kiáltó, dübörgő hívás elé, ami árad, mint a víz, száll, mint a levegő: föld és város proletárjai egyesüljete! Tiétek a szó, akik a kaszát és kalapácsot fogjátok, mert a ti kezetekben van az ország sorsa! Mert két világ áll egymással szemben: a régi és az új. A régi: a jobbagysors, az éhbér, az elnyomás, a tudóvész, a pálinka, a düledező szurtos viskó, lyukas csizma, csendőrruralom, papi bolondítás és ezzel átellenben a fényben úszó kastély, a gögös bankpalota, a hazugság parlamentje. Az új: paraszt és munkásuralom, biztosított megélhetés, beteg, rokkant és aggkori biztosítás, ahol a terhes asszony négy havi állami ellátást élvez, ahol az ingyenes és általános népoktatás nemcsak törvény, de már-már százszázalékos valóság, ahol a munka nem szégyen, vagy rabszolgasors, hanem az egyedüli tisztesség és méltóság...”

Fenti sorokban KÁROLYI — amint azt a királyi ügyész vádiratában megállapítja — az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatását és megsemmisítését követelte és erre izgatott.

A továbbiakban idézi a vádirat KÁROLYI részletes elemzését a koldussorban tengődő magyar földművesek életéről, s e koldussors okairól. Konkrét adatokat szolgáltat a horthysta „földreformról” és annak következményeiről, a népbutításról, a katonai handabandáról, a csendőrségi és börtönügyi kiadásokról, a bankuzsoráról. A vádirat tehát kimondja: KÁROLYI olyan valótlán [!] tényeket állított és terjesztett, amelyek a magyar állam és magyar nemzet megbecsülésének csorbítására és hitelének sértésére alkalmasak.

Még annak az évnek a telén, 1935. november 15-én megtartották a *zárt tárgyalást*, ahol KÁROLYI védője megállapította, hogy a füzet sem rágalmozást, sem izgatást nem foglal magában. Ugyanezen a napon meghozta ítéletét a budapesti királyi büntető-törvényszék. A GADÓ-tanács elkobzásra ítélte a füzetet, megállapítva a vádlott bűnösségét mindkét bűncselekményben. A tábla 1936. július 2-án hozott döntésében jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét. Az „Idézés”-re — a *Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője* 1935. október 25-i száma felhívta a Párisban tartózkodó KÁROLYI Mihályt, hogy jelenjen meg a főtárgyaláson — természetesen nem volt válasz, így a vádlott nélkül hozták meg az ítéleteket, az iratokhoz csatolták a személyleírás-körözést. Végül, 1942-ben a királyi ügyész indítványára kimondták az ügy elévülését.

Az inkriminált kis könyv megtalálható a Párttörténeti Intézetben őrzött peranyagban. Rajta az ügyészégi pecsét, s a könyv több lapján kék ceruzajelek, többhelyütt odajegyezve a hírheft 5. és 7. paragrafus.

A periratok böngészője elgondolkodik, hogyan keletkezett ez a kis könyv, mi lett a sorsa, kik olvasták, milyen emberek, eljutott-e egyáltalán azok kezébe, akiknek írójuk szánta, vagy a horthysta hatóságok kívánsága szerint minden példányát elkobozták?

Sokat erről nem tudunk most mondani, a kérdések egy része válaszolatlan marad. Némi fény mégis derül. A könyvecske eszméileg harmonikusan illeszkedik bele szerzője életébe, politikai tevékenységébe. A nagybirtokos arisztokrata, aki 1919 februárjában saját kezével verte le kápolnai birtokán a földosztást jelző cövekeket, az emigrációban is hű marad eszméihez, amelyek mind tisztábban kristályosodnak ki benne. KÁROLYI az emigráció éveiben is a magyar munkásokért és parasztokért harcolt. Osztályával szembefordulva egész életén át a haza és a nép ügyét, az emberi jogok ügyét szolgálta.

S hogy kik olvasták a kis füzetet, erről egyelőre keveset tudunk. BORSÁNYI György: *Adalékok a kommunisták magyarországi pártja szervezeti fejlődéséhez* című cikkében (Párttörténeti Közlemények. 1962. 1. sz.) az 1928—1932-es évek munkásmozgalmával foglalkozva, említést tesz arról, hogy 1930 nyarán — az aprilovkai kongresszus munkája nyomán — egymás után alakultak a kommunista sejtek és több vidéki városban létrejött a kerületi bizottság. „Fontos kapcsolatokat építettek ki Kalocsán, Kunszentmártonban, Dunapentelén, Ózdon, Cegléden, Csongrádon és másutt.” (59. l.) A KMP kalocsai kapcsolataira találunk utalásokat a *Tiétek a föld*, továbbbágoz perirataiban. Ezek a periratok 1932-ből származnak, és elárulják, hogy kalocsai munkások álltak az osztálybíróság előtt KÁROLYI könyvének olvasása illetve terjesztése miatt.

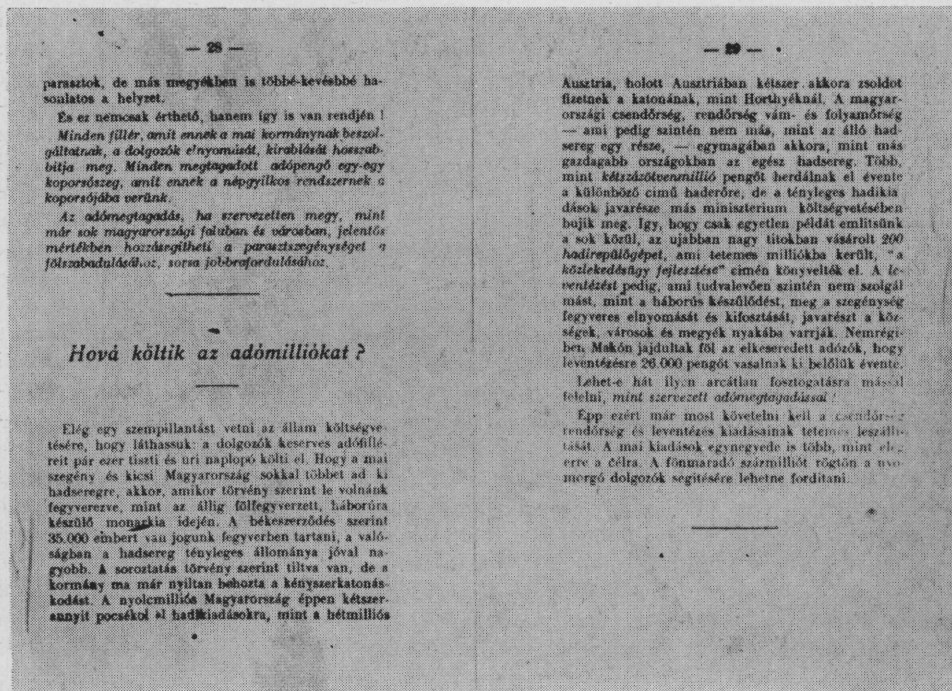
Kik ezek a munkások? Hogyan élnek? Hogy gondolkoznak?

A kalocsai rendőrkapitányság detektívesoportjának vezetője írásban jelenti az igazságügyminisztériumnak, hogy egy BEKE Károly nevű embertől elkoboztak egy példányt a brosurából, BEKE a könyvet BAGÓ Istvántól kapta. BEKE — kőművessegéd, BAGÓ István — napszámos, RIDEG Kálmán, — kinek kezén szintén átment a könyvecske — géplakatos segéd, NAGY Lajos, aki a könyv terjesztése miatt 1 hónap és 3 hét fogságot kapott — kovácssegéd.

A vádlottak tagadtak. Ma már nehéz lenne rekonstruálni az igazságot. Mindenestre, a szűkszavú vallomások és a bő vádak — a sorok között is sokmindent elárulnak. A periratok beszámolnak arról, hogy a 24 éves nőtlen, vagyontalan, 6 elemít végzett NAGY Lajos kalocsai lakos, munkát keresve, a budapesti József utcai munkaközvetítőben megismerkedett egy fiatalemberrel, aki 5 példányt adott át neki a füzetből. A fiatalembernek sem nevét, sem személyleírását nem adja. A vádirat az 1921. III. tc. 1. paragrafusának 2. bekezdése alapján az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló vétséggel vádolja, mivel NAGY a füzetet olvasás céljából átadta RIDEG Kálmánnak . . . A periratok között egy munkakönyv szerepel, NAGY hamis néven keresett állást. Ez

1. ábra

2. ábra

arra utal, hogy már szervezeten benne kellett lennie a mozgalomban, ezzel vádolták a bírák is. Milyen körülmények között élt NAGY családja? Igen jellemzően villantja ezt fel a vádlott édesanyjának szükséztű vallomása: „... az idősebbik, Kálmán, 3 éve kint van Törökországban és ott mint ács dolgozik. Férjem kovácmester, de kb. 3 éve nem folytatja az iparát, mert munkája nincsen... Összesen hét gyermekem van...”

Hasonló RIDÉG Kálmán sorsa: „Szakmámban kb. 1930 óta vagyok munka nélkül, bár megpróbáltam vidéken is elhelyezkedni. Leginkább téli időben nincs munkám. Jelenleg a városnál dolgozom ínségmunkán. Feleségem és öt gyermekem van...”

BEKE Károly így vallott: „Szakmámban munka nélkül nem igen voltam, mert ha másutt nem is, de a városnál mindig kaptam tatarozási munkát. Jelenleg is dolgozom az eperföldi templom építkezésénél 55 fillér órabérért. Feleségem és tíz gyermekem van, a legidősebb 15 éves, ez 12 fillért keres óránként, mint tanonc, családomat az én keresetemből kell eltartanom. 1919 óta semmiféle párt vagy szakszervezet tagja nem vagyok. Bár a nehéz megélhetés és a súlyos gazdasági helyzet igen nagy feladat elé állít abban a tekintetben, hogy 11 tagú családomat el tudjam tartani, mégsem vagyok híve azon törekvéseknek, amelyek az állam rendjét erőszakosan akarják megváltoztatni, így tehát nem vagyok kommunista érzelmű, csupán méltányosnak tartanám azt, hogy a megélhetést és a munkaalkalmat, kereseti lehetőségeket mindenki részére egyformán biztosítsák...”

Ugy gondoljuk, ez a vallomás, a maga egyszerűségében mindent elárul. Tizenkét tagú család 55 és 12 fillér órabérrel... Bár a vádlott azt mondja, nem kommunista érzelmű — lehet, hogy ez igaz, bár az is egészen nyilvánvaló, hogyha az lett volna, akkor sem mondhat mást, — de megélhetésről, munkaalkalomról, sőt méltányosságról beszél a Horthy-bíróság előtt.

Még többet tár fel a 38 éves BAGÓ István kihallgatása: „Feleségem és két gyermekem van... Kubikos és napszámos munkával foglalkozom, munkaalkalom esetén 2 P. napszámért. A mai gazdasági viszonyok miatt a földmunkásoknak nem sikerült, mint az máskor lenni szokott, a nyáron annyit keresni, hogy a nyáron teljesített munka után szerzett jövedelemből a téli szükségletet is fedezhessük s mert télen földmunka nem igen volt, a kubikosok legnagyobb része ú.n. munkanélkülivé vált... az tény, hogy a mai gazdasági helyzet illetve a nehéz megélhetési viszonyok miatt elégedetlenek vagyunk és talán azért tűnünk fel olyan színben, mint akik az állami és társadalmi rend ellen vagyunk, mert iskolázatlanságunk miatt talán nem helyesen fejezzük ki magunkat, illetve juttatjuk kifejezésre azt, hogy dolgozni szeretnénk, hogy családjunk megélhetését szűkösen is, de biztosíthassuk... Nem tudtam, hogy a könyv terjesztése tilos.”

A budapesti büntetőtörvényszék 1932. december 23-án kelt ítélete BAGÓ Istvánt 3 hónapi fogházra ítélte, mint főbüntetésre, ezen kívül 3 évi hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának ugyanilyen időtartamú felfüggesztésére, az 1921. III. t. c. 7. paragrafusának 1. bekezdése alapján. A könyvet tőle kobozták el, erről tanúskodik a *Bünteljegyvezék* és a könyvnek az iratokhoz mellékelte példánya. Az ügy folytatódott a következő évben. 1933. március 7-én STRACHE Gusztáv királyi főügyész fellebbez a büntetés súlyosbítása céljából. A tábla ugyanez év júniusában a bizonyítás kiegészítését rendelte el, majd 1934. február 23-i ítéletében a büntetést 3 hónapról 6 hónapra emelte fel, kommunista szervezkedésben való részvétel miatt.

BAGÓ István a *Tiédtek a föld!* perével egyidőben ugyancsak a bíróság előtt állott egy más ügyben is. A budapesti büntetőtörvényszék B. V. $\frac{6441}{1933}$ 10 számú ítélete tanúskodik erről. A BAKSA József és társai elleni ügyben szerepelt ő is. A perbefogottakat az állami és társadalmi rend felforgatásával vádolták. „Bagó István... az illegitím

sajtótermékek átvételével és terjesztésével foglalkozott... Bagó István vádlott is tagad..."

Mindez azt mutatja, hogy a bíróság elé állított, keserves, küzdelmes életet élő és már nem is egészen fiatal munkásemberek nem véletlenül forgatták KÁROLYI könyvét. Tudták, miről van szó. Vigyáztak arra, hogy a bíróság előtt tanulatlan, jámbor munkásoknak mutassák magukat, akikhez egy-egy ilyen könyv csak „véletlenségből” került. A BAKSA-per megmaradt iratai azonban arról tanuskodnak, hogy a KMP a munkásmozgalom fellendülésének éveiben gyors ütemben hatolt be nemcsak a városi, hanem vidéki munkások soraiba is. Arról is tanúskodnak ezek a periratok, hogy az írott betű, a könyv erős fegyver volt a párt kezében, komoly segítséget nyújtott a munkások felvilágosításában.

KÁROLYI „*Üzenete a földművesszegénységnek*” — eljutott azokhoz, akiknek szánta. S a célok, amelyeket világosan körvonalazott az üldözött könyvecskében — valóra váltak.

MARKOVITS GYÖRGYI